

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№40
(18925)

2017 чылдың
апрель 13
четверг

Хүннүн үнери — 05:30
Ажары — 19:32
Хүн дурту — 14:02

Садар өртээ хостуг 12+

Хоочуннар аравыста

КЕЗЭЭДЕ АНЫЯК БАШКЫМ

Россияның күш-культуразының болгаш спортунун тергини, Тыва АССР-ниң күш-культуразының алдарлыг ажилдакчызы Нина Кузьминаны Тывада танывас кижилер ховар. Ол Кызылдың билдингир хоочун башкыларының бирээзи. Оон күш-ажыл намдары эрткен чүс чылда (1957 чыл) эгелээн. Күш-культура башкызы болуп ажилдаанындан бээр 60 чыл чедип турар.

Хоочун башкы Красноярск крайның Шушенское суурга төрүттүнген. Нина Максимовна школачы чылдарында Красноярск крайның көдээ спортчулар ортузунга чиик атлетикага болгаш хол бөмбүүнге чыынды командазының кежигүнү турган. Красноярскиниң күш-культура техникумун дооскаш, төрөөн суурунга күш-ажылчы намдарын эгелээн. Беш чыл болганда өөнүң ээзин Тываның шериг кезээнге чоруткан.

«Тываның педагогика институтунун, техникумдарының командалары-биле маргылдааларга удаа-дараа ужурашып турган болгаш, найысылалдың күш-культура башкылары мени дыка эки таныыр апарган. 1962 чылда Тывага турумчуп чурттаар амыдыралчы өскерлишчинер тургустунуп келирге, үр-даа боданмайн, көжүп келген бис» — деп, Нина Максимовна сактып чугаалады.

Нина Кузьминаның улуг огу Евгений Илюхин делегейниң, Россияның, республиканың чиик атлетика маргылдааларында чаңгыс эвес удаа тирилгени чедип ап келген. Авазының чоргааралы болуп чоруур огу чиик атлетиканың Тывага сайзыралының дугайында номну бижээн. Ында автор эгелеп чоруур спортчуларга методиктиг арга-сүмелерни кириген. Хеймер огу Эдуард база-ла спорт-биле өңүк. Баскетбол, бут бөмбүү, хол бөмбүү дээш спорттун оон-даа өске хевирлеринге сонуургалдыг ойнакчы.

Кызылдың 3 дугаар школазынга өөренип турган үемден бо хүннерге чедир Нина Максимовнаның овуру-хевирин көңүс өскерилбээни (бичежек дурт-сынның, шевеги арын-шырайлыг, эвилең-ээлдек, чугаакыр, сергек, доктаамал хүлүмзүрүп чоруур) кайгамчык. Баскетболга сонугралымны Максимовна башкым оттурган. 1990-1995 чылдарда оон билдиги удуртулгазы-биле бистиң баскетболга чыынды командавыс найысылалдың школаларының аразында тирилгелиг черлерни удаа-дараа ээлеп келген. Чеден тос харлыг башкым Титов кудумчузунда чурттап орат. Оон бажың — школа — бажың аразында чадаг кылаштар чаңы хевээр. Башкының кайгамчык энергиязын, чуртталгага ынаан кижилер чүгле магадаар.

«Аныяк үелеримде бажың биле школа аразында маңап чедер турдум. Чуртталгама (ырак-узак черлер чоруурундан аңгыда)

черле автобустарга олуруп көрбээн мен, чүге дизе шимчээшчин дээрге чуртталга, амыдырал-дыр. Назы-харымны арнымда дырышкартар херечилеп турза-даа, иштиги сагыш-сеткилим ам-даа аныяк хевээр. Ажылым меңээ өөрүшкүнү болгаш күштү берип турар» — дээш, хүлүмзүрдү.

Хоочун башкының ажылы кезээде чай чок. 3 дугаар школаның чыынды командазын республика, Россия чергелиг маргылдааларында, өөреникчилерин хоорай чергелиг спартакиадаларга кириштирер дээш, ол шыңгыы белеткеп турар.

Нина Максимовна 3 уйнуунуң, уйнуктарының 4 уругларының ынак кырган-авазы. Ажы-төлүңгө өмөк-дөмөк кылдыр дачазында ногаа аймаан, кат-чимизин тарып, элбек дүжүттү ажаап ап, болбаазырадып белет-

кээр чаңчылдыг. Дүжүдүнүң артыкшылдыг кезээн коллегаларында, кожоларында үлөп бээр. Хостуг үезинде хоочун башкы артытты-нарында, дааранырында ынак. Уйнуктарында уктар, хол-хаптар, джемперлер, моюн-ораарлар, чүвүрлер, бөрттерни аргып, даарап четтигип турар.

Хоочун башкының кичээлдеринче өөреникчилер күзөлдү-биле баар. Шимээрдеп, чугаа дыңнавайн баарга, ыткыр үнү-биле оожургадыр: «Силер энерел сеткилдиг көрүжүңер-биле кончуттунарыңарга безин, биске эргим силер» — дээр. Нина Кузьминаны өөреникчилери-даа, кады ажилдап турар коллективи-даа аажок хүндүлээр болгаш үлөп алыксаар.

(Уланчызы 2-ги арында) ➡

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮТ СОЛУН

Чагыдылга — 2017

2017 чылдың ийги чартында «Шын» солунуң чагыдылгазы Тываның бүгү почта салбырларында болгаш «Тывапечать» КХН-ниң киосклеринде бо хүннерде чоруп турар.

Ынчангаш «Шынны» үезинде чагыдып алырынче республиканың ырак-чоок булуңнарында чурттап турар хүндүлүг чонувусту, бижекчилеривисти, номчуучуларывысты кыйгырдывыс!

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
11530 — хуу кижилерге	127,22	381,66	763,32
31730 — организацияларга	137,22	411,66	823,32

Хүндүлүг чонувус! «Шын» солуну үезинде чагыдып номчуңар!

дүңгү
үрүлгөде:

я чоруп тур
ВТИВЧЕ
ЕНТИР" 2

АЛДАР
ны 3

— Россияның
гия чылы
ЕНГЕ БАЗА 6
АЛ ХЕРЕК

дыралдың
чаагай
кевири
ЫК
ДИН" 7
ЫК
ДЕРИ ХӨЙ

Хүннүн медээлери

ЧАА ШКОЛАЛАР НЕМЕЖИР

Тываның эрге-чагырга-лары Кызыл хоорай адаанда дачалар суурунга, «ба» микрорайонга, а ол ыш-каш Тес-Хемниң Ак-Эрик, Мөңгүн-Тайганың Кызыл-Хая суурларына чаа школалар тударына белеткенип эгелээн.

Ол объектилерни төлөвилээринин даалгазына Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол атты салган.

Солагай талакы дачаларга школа тударда, «Геопрофи» эртем-бүдүрүлгө черинин Бай-Хаак кудумчузунда школага мурнунда ажилдап кылганы төлөвилелин ажылгаар деп ТР-ниң өөредилге болгаш эртем сайыды Татьяна Санчаа дыңнаткан. Ол школа 3 каат болур, 825 олуттуг, класс бүрүзүнге 25 кижиге өөренир кылдыр төлөвилээн. Оон аңгыда

доора болгаш узун дурту 15 болгаш 24 метр, бедии 6,2 метр 2 спорт залын, 298 олуттуг хуралдаар залды, 272 кижиге олурар столоваяны, библиотеказы, эмнелге пунктузун, ажил-агый өрээлин база көргөн.

База-ла ындыг школаны «ба» микрорайонга тудары планнат-тынган. Ак-Эрик болгаш Кызыл-Хая суурларга «Тыва-хамааты-тудуг» ААН-ниң Ийи-Тал школазына төлөвилээни, күрүне экспертиказының чогуумчалыг түңнелин алган 176 олуттуг школазының төлөвилелин яамы шилип алган. Ол тудуг чаңгыс каат болгаш спорт залдыг болур. Ийи-Тал школазындан ылгалы — аңаа малчыннар уруглары чурттаар интернатты болгаш ногаа шыгжаар черни немей тудары.

Көдээ школа бүрүзүнүн чижег-лээн өртээ 345 млн. хире рубль.

ХӨЙ-НИИТИНИ КИИРИШТИРЕР

Эрткен неделяның дургузунда Тываның полиция ажылдакчылары 2,5 муң литр вино-водка продукциязын болгаш спирт холумактыг суук чүүлду хавырган.

Ындыг дыңнадыгны Чазактың аппарат хуралына ТР-ниң ишти-ки херектер сайыды Александр Лобанов кылган.

Оператив-профилактиктиг хемчеглерниң үезинде эзиртир суксунну болгаш спирт холумактыг суук чүүлду садып турар 22 садыг точкаларын болгаш хамаатыларның 11 «адрес-терин» хынаан. Ооң түңнелинде янзы-бүрү үүлгедиглер дээш административтиг 30 протоколду тургускан. Полиция ажылдакчы-лары хоойлуга чөрүштүр садып турган 2515 литр вино-водка продукциязын болгаш спирт холумактыг суук чүүлду хавырган. Бии-Хем кожуунда Шивилиг стационар постузунга 1974 литр арага аймаан илереткен.

Хоойлуга чөрүштүр садып турган арага аймаан болгаш спирт холумактыг суук чүүлдерни Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Эрзин, Тес-Хем, Таңды, Чеди-Хөл, Барыын-Хемчик, Тожу, Каа-Хем болгаш Кызыл кожууннарда

хавырган. Эрткен неделяда республиканың автомобиль оруктарына спирт холумактыг суук чүүлду чогуур документизи чок ап чоразаның 6 фактызын илереткен. Ниити хавырткан арага аймаа 2400 литр четкен, ооң 1974 литрин «Шивилиг» постузунга хавырган.

Тываның Баштыңының даалгазын езугаар Чазак Даргазының оралакчызы Аяс Чудаан-оол хавырткан спирт холумактыг продукцияны чогуумчалыг кадагалаары болгаш чогуур үезинде үндүр сөөртүрү дээш контролду күштелдиреринин дугайында Тываның Чазак биле ИХЯ-ның аразына дугур-жулга чарарының айтырын сайгарып турар. Хавырткан араганы үндүр сөөртүрүн болгаш узуткаарын күштүг болуп турар Регламент езугаар Рос-арага-башкарылганың чагы-биле «Рос-спирт-үлетпүр» бүдүрүлгези боттандырып турар. Шолбан Кара-оол ол ажил-херекке хөй-ниитини Хөй-ниити палатазының болгаш депутаттарның өмүнээзинден эң улуу-биле кириштирерин сүмелеп турар.

ТР-ниң Чазаның парлалга албаны.

ТЕРРОРИСТ БЕ?

Дүүн, апрель 12-де, Тываның найысылалы Кызыл хоорайның төвүнге, Европаның хоорайларында болуп турар террорист чоруктар-биле демей чыгы, айыыл-халап болган.

Дүштекиниң 12 шак үезинде ВАЗ-06 маркалыг чиик машина Кочетов биле Комсомольская кудумчуларның белдиринден Чурукчулар бажының дужунга Комсомольская кудумчузунда тротуар кырыңче хенертен үне халааш, ында кылаштап чораш хөй кижилерге хөмө халыткаш, бир аныяк херээжен кижини соондан бастыргаш, «Шевер» садыгның дужунга орук кыдынга турган даштыкы марканы машиназын чылча үстүргеш, мотору өжүп каан.

Айыыл-халап болган черниң чоогунга турган машиналарның чолаачылары дораан үне халышкаш, «Жигулиниң» чолаачызын машиназындан

үндүрбейн барганнар. Бо айыыл-халапты көргөн кижилер полицияга, дүрген дуза черинче телефоннап эгелээннер. Полицейжилер дүрген келгеш, айыыл-халап үүлгеткен чолаачыны тудуп алган, дүрген дуза албанының эмчилери дораан халдып келгеш, кемдеп-көргөз херээжен кижини эмнелгеже алгаш барган.

Е469ЕУ дугаарлыг ВАЗ-06 марканыг машиназын мунуп чораш, кижиге бастырган чолаачының ады, ооң бодунун адааны-биле алырга, Д.В. Монгуш деп кижиге. Арагадан ол эзир-рик эвес, ынчалза-даа карактары кылагар, даштыкы байдалы орта эвес ышкаш болду. Кымыл ол? Наркоман бе азы террорист бе?

Хөмө халдып келген машинадан чайлай халчы бербээн болза, кемдээн кижилер хөй болур чыгы турган.

«Шынның» корр.

Чылдың-на май 17-де Бүгү-делегейниң уруглар-ның бүзүрел телефонунун хүнүн демдегледип турар. Россияның уругларга чаңгыс аай 8-800-2000-122 дугаарлыг бүзүрел телефону бистиң республикага 2010 чылдың октябрь 1-де ажилдап эгелээнинден бээр 7 чыл болган. Ук телефонче бир чылда ортумаа-биле 12 мундан 15 муң чедир улус долгап турар. Оларның хөй кезии бичии болгаш элээди назылыг уруглар, артканнары ада-иелер болгаш өске-даа улус.

Бүзүрел телефонунун хүнүн таварыштыр Тыва Республиканың Өг-бүлө болгаш уруглар херектеринин талазы-биле агентилели ведомстволар аразына республика чергелиг акцияны чылдың-на чарлап турар. Бо чылын апрель 1-ден 30-ге чедир график езугаар эртип турар акцияның кол сорулгазы — бичии база элээди уругларның психологтук кадыкшылын камгалаары болгаш быгылаары.

Акцияның киржикчилери ТР-ниң Өг-бүлө болгаш уруглар херектеринин талазы-биле агентилелиниң психологтары болгаш Тываның күрүне университетинин психология факультетинин студентиле-

«ПОЗИТИВЧЕ ОРИЕНТИР»

Акция үезинде.

ри уругларның ынак тоолу «Маша биле Адыгның» маадырлары кылдыр кеттинип алгаш, хоорайда уруглар ойнаар кол-кол шөлдерге ада-иелер уругларына кичээнгейлиг болуп, боттарының эки үлегерин көргүзерин, дуза херек апарза, «Бүзүрел телефонунче» долгаарын сагындырып бижээн информастыг буклеттерни тарадып турарлар. Тываның Национал музейинин чанынга эрткен акцияга «Бүзүрел телефонунун»

дүрген дуза чедирер стр кезээниң удуртукчузу, психолог-сүмелекчизи Лодун чыылганнарда бичии тайылбырны чоруткан биле Адыгны бичии у сонуургап, оларның бичии чурукка тырттырып ал ту Апрель 13-те «Позитивче ориентир» Арбат шөлүгү Светлана ОО Херел МОНГУ тырттырган

КЫДАТ ТЫВАЛАРЫН ҮДЭЭ

Тыва чон, оларны үдээр дээш, чыгып келген.

«Бо оолдар маңаа кээрде, хөгжүм херекселдеринге шуут ойнап билбес турдулар. Кыска үе дургузунда черле шору, багай эвес ойнаптар кылдыр өөренип ап, кончуг эки каргыраалап, сыгыттыптар болу бергеннер. Черле хөмөй-сыгыт ханында бар болгаш, улуг дыка бергедээшкин чокка шигээдип алыр, боттары база дыка кызымак, салым-чаянныг оолдар бо» — деп, Тыва үндэсин культура төвүнүн даргазы, улустуң хөмөйжизи Игорь Көшкендей чугаалады.

Шынап-ла, олар «Чиргилчин», «Тыва» ансамблиниң хөгжүмчүлери-биле «Декей-Оо», «Эзир-Кара» дээш өске-даа ырыларны ырлажы бээр-ге, билдингир, дуржулгалыг хөгжүмчүлөрдөн дудак чогуң чыгып келген кижилер эскергеннер. Игилге, дошпулуурга-даа мындыг кыска үе дургузунда ойнап өөренири белең эвес. Оолдарның сонуургалының

күштүү, төрүмелинден чон моон-на илереп кээр. Чыгып келген чонун лээ-биле оолдар боттар чер-чуртунда улус-чонун лажып чоруур «Мөңгү» «Алтайым» деп ырылар раалгаттылар.

Аныяк хөгжүмчүлөрдө ажылдакчылары, башкы байыр чедирип, ном-даа белек-селекти сөннээштер черинге менди-чаагай чыгырын күзеп, боттары ажы-төлүн ырак черге турар ышкаш, оларны очиттап, чагып-сургап турганнар. Оларның аразы да карактарының чаш бұлдеңейнип, өөрүшкүдө чарлыышкындан бе... жып турарлар-даа бар. дар база-ла өөрүп четтин илередип, хөгжүмчүлө мөгөйгеш, Тыва үндэсин тура төвүнүн коллектив боттарының аал-оран чалааннар.

Эрес

КЕЗЭЭДЕ АНЫЯК БАШКЫМ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

2013 чылдың ноябрь 28-те «Сочи-2014» кышкы олимпий оюннарының олимпий одун Тывага уткааны чүгле тыва чонга эвес, а Нина Кузьминага база уттундурбас төөгүлүг болушкун болган. Ол — олимпий одунун факелиниң аас-кежиктиг тудукчуларының бирээзи. Хоочун башкы факелди тудуп алгаш, чоргааралдың 200 метр оруун маңнап эрткен. «Олимпий одунун факели шору аар, 2 килограмм хире. Ону 23 муң рубль-биле садып алган мен. Мындыг төөгүлүг эстафетага киржири меңээ улуг өөрүшкү, аас-кежик болган. Амгы үеде факел бажыңымның эң хүндүткелдиг черинде турар»

— деп, ол улуг чоргаарал-биле чугаалады.

Нина Максимовнаның хөй чылдар дургузунда ак сеткилдиг, үре-түңнелдиг ажил-херээ бедии-биле үнелеттинген. Шаңнал-макталдары школада өрээлиниң-даа, бажыңының-даа ханаларына сыңмастаан, ол хире хөй.

«Республикада сөөлгү чылдарда спорт залдары, бассейн-нер ажиттынып турарына өөрүп тур мен. Амыдыралдың кадык овор-хевирин шилип ап, кезээде спорт-биле өңүк болуңар!» — деп, өзүп орав салгалдарга болгаш республиканың чурттакчыларына хоочун башкы чагып орав.

Совет үениң «Кавказская пленница или новые прик-

лючения Шурика» деп нид Гайдайның билдинтиг комедиязының маадыр Сааховтун хөйге билдин «Комсомолчу, спортчу бо ылап чараш-кыс» деп сөөк хоочун башкыга дорт хамагалыг дээр болза, частыры

Хүндүткелдиг Нина Максимовна октябрь айда 80-лаар. Мергежилерге төнчү бердинген, кезээде аны сыг, ынак башкывыска чон доозукчуларының мурнунда дыкшылды, узун назынын өөреникчилери спортчу чедир киннери-биле ону үргүлчү чорзун деп йөрээп каалың

Шончалай ХОВА

Автом

тырттырган

2017 — аныяктарның бот-идеяларының чылы

САЛГАЛДАР ОРАНЫ

Чокта чаа ажил-агый аайы-
Кызыл кожуунун Элегес-
суурда эрткен чылдың
айда ажиттыңан «Сал-
галдар садының ажил-
биле таныжып чедер арга-
болдум. Ооң мурнунда шко-
лунда турган улуг 2 каа
амгы үеде чаштарның
чедип ап, ойнап-хөглеп
эри уруглар сады апарган.
билелезугаар 110 уруг турар
дур туттунган-даа болза,
үеде 131 уругну хүлээп
ажылдап турар. Ында ни-
биле 55 ажилдакчы хаара
турган.

«Салгал» уруглар садын эде дерип
Тыва республика бюджетинден
Кызыл кожуундан 1 млн.
үбүлди үндүргөн. Бо акша-
биле уруглар садының ишти,
чаартып эде кылгаш, амгы
чаа дериг-херекселдери-
ндирген. Уруглар садының
чизи аныяк башкы, Тываның
университетинин филология
единици 2011 чылдың доозук-
тан Семенович Саая. Ол алыс
кызыл кожуунун Кур-Чер суур

лар садының иштинче кирип
оң иштинин арыг-силини, чы-
гы аажок. Мында уругларны
бөлүктө үскен. Бөлүктөрдүн
ор, ойнаар, арыглары, чу-

алыскаш, аарып-аржыыр чоруу эвээш.

«Амдыында билгилер бээринин
үндөзүн хевири-биле ажилдап ту-
рар бис. А чоорту хореография,
хүреш, англи дыл дээн чижектиг
немелде кичээлдерни уругларның
сонургалдарының аайы-биле чору-
дуп эгелээр бис. Бистиң кол-ла со-
рулгавыс, уруглар-биле чүгле хүнзеп
каарында эвес, а олар хүнүн-не
маңаа келгеш, чаа-чаа чүүлдерни
өөренип, иштики делегейин сайзы-
радып, сагынгыр-тывынгыр болгаш,
мага-бот, күш-шыдал талазы-биле
кадык-шыырак өзөрүн хандырып,
бүгү күжүвүстү салып, ажилдап турар
бис. Бисте арга-дуржулгалыг, дээди
эртемниг, уруглар-биле ажилдап
билер башкылар хаара туттунган.
Оларның чамдыызы кожуун болгаш
республика мөөрейлеринин каш дак-
пыр тиелекчилери» — деп, уруглар
садының өөредилге талазы-биле
улуг кижизидикчи башкызы Херелмаа
Бальчир чугаалады.

Оон аңгыда, «Салгал» уруглар
сады Тываның Баштыңы Шолбан
Кара-оолдун эгелээшкини «Аныяк
өг-бүлөгө — кыштаг» губернатор
төлевилелин деткири-биле оң
кижикчилеринин ажи-төлүн хондур
карактаар аңгы бөлүк аждарын план-
нап, тускай төлевилелди ажилдап
кылып турар. Хондур турар уруглар
бөлүүн аждары-биле өрээлдерни
тускайлаан. Ында үр чурттаарының

гармошка бар. Ооң-биле харын чам-
дыкта уругларны ырлады. Болдунар
хире чүүлдерни ада-иелер боттары
садчып-даа турарлар.

Кадык амыдыралдың бир хевири
спорт болганда, даштыгаа спортчу
оюннар ойнаар шөлчүгешти кылып,
херим иштинин девискээринин эко-
логтук чаагайжыдылганын база чору-
дар. Ынчангаш бо чылын Россияның
экология чылында херим иштинин
чаагайжыдылганын кол кичээ-
гейни угландырып, ону долгандыр
чадаң ыяштар, хадың болгаш ха-
дыларны, янзы-бүрү чечектерни
олуртуру көрдүнгөн. Ыяштарның чаш
өзүмнерин Таңды кожуундан садып
алыры планнаттыңан. А чечектерниң
чаш өзүмнерин башкылар март айда-
ла улуг бөлүктүн уруглары-биле кады
олурткаш, соңгаларының караанда,
ажаап-карактап турарлар. Ол уруг-
ларны бойдуска ынак болурунга
өөредиринин бир онзагай аргазы.
Бичи салгалчыларның боттарының
тарып алганы өзүмнери, чайгы үеде
уруглар садының даштыкы аян-хеви-
рин чараштап, каастаар.

Даштын уруглар ойнаар шөлчүгеш-
терде буга унунуң оңгар истери эске-
рип кааш, Орлан Семеновичтен
айтырымга, март айда уруглар
садының артында турар Мешпек-
Дагның хары эрээш, уруглар садының
хериминин иштинче хөөлбектелдир
агып кирген. Кижир эртер чер чок кыл-
дыр сугланы бергеш чыткан черни
ажылчылар бугалап тургаш, сугну
өскээр чайлатканнар. Харның эрзэн
суундан аңгыда, чайын чаас суглары
база бадар. Уруглар садының турар
чери даг эдээнде болгаш, суг дораан
оң хериминин иштинче кирип келир.
Бо нарын байдалды дарый шиит-
пирлеп, чоокку үелерде даг эдээнге
камгалап чал тудар.

Элегес-Аксынга моон мурнунда
чүгле 30 хире олуттуг уруглар сады
ажылдап турган. Эрткен чылын 130
ажыг уругну хүлээп алыр уруглар
садын ажыдыпканы чурттакчылар-
га улуг өөрүшкү болган. Амгы үеде
суурнуң школа назыны четпезэн бичи
чаштарының барык-ла шуптузу «Сал-
галче» барып турар. Чүгле 3 уруг өг-
бүлезинин социал байдалының аайы-
биле уруглар садын көлбейн турар.
Ынчалза-даа «Салгалдың» башкыла-
ры апрель айдан эгелеп, уруглар са-
дын көлбейн турар бичи чаштарны
өөредир-биле немелде кичээлдер
эрттирер тускай программаны бот-
тандырып эгелээш. Ук программаның
ачызында уруглар садын көлбейн,
бажыңында хүнзеп турар чаштар не-
деляда 3 катап, 2 шак иштинде халас
кичээлдээр аргалыг болур. Ол чүүл
чаштарның сайзыралына, бичи-даа
бол, дузалаар дээрзинге башкылар
идедеп турар.

Сайсуу ДАРГЫН-ООЛ.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ
БАШТЫҢЫНЫҢ
ЧАРЛЫКТАРЫТыва Республиканың күрүне
шаңналдары-биле шаңнаарының
дугайында

Өзүп оор салгалды өөредиринге болгаш
кижизидиринге салышкыны болгаш өөредилге
адырынга хөй чылдарда үр-түңнелдиг ажилы
дээш «Тыва Республиканың Улустун башкызы»
хүндүлүг атты Улуг-Хем кожуунун Шагаан-Арыг
хоорайда чамдык эртемнерни ханы өөредир №1 ор-
тумак ниити-билиг школазы муниципалдыг бюджет
өөредилге албан черинин орус дыл болгаш чогаал
башкызы Наталья Леонидовна БУКШАГА тыпсыр.

«Наадым» национал байырлалга 25 болгаш оон-
даа хөй километр черге аът чарыштыралыга ти-
лелгези дээш база чарыш аъттарын өөредиринге
ачы-хавыяазы болгаш онзагай аргазы дээш «Тыва
Республиканың аът чарыштыралының тала-
зы-биле алдарлыг мастери» хүндүлүг атты Сүт-
Хөл кожуунда элээди уруглар школазы немелде
өөредилгези муниципалдыг бюджет өөредилге
албан черинин тренер-башкызы Аңчы Николаевич
МОНГУШКА тыпсыр.

Кадык камгалап системазына ачы-ха-
выяазы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг
ажылы дээш «Тыва Республиканың кадык
камгалаалының алдарлыг ажилдакчызы»
хүндүлүг атты Тыва Республиканың кадык камга-
лалының «Республиканың уруглар эмнелгези»
күрүнениң бюджет албан черинин №1 уруглар по-
ликлиниказының бичи уругларның участок эмчизи
Ульяна Васильевна ЧОПАЛАЕВАГА тыпсыр.

Культура талазы-биле ачы-хавыяазы бол-
гаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш
«Тыва Республиканың культуразының ал-
дарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты Тыва
Республиканың культуразының хоочуну Мягма-
сурэн ЖАДАМБАГА, Кызыл хоорайда немелде
өөредилгениң «Уругларның Н. Рушева аттыг уран
чүүл школазы» муниципалдыг албан черинин баш-
кызы Сергей Анатольевич ЛУНГОВКА тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы
Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2017 чылдың апрель 4 №75

Тыва Республиканың Баштыңының
Хүндүлел бичии-биле
шаңнаарының дугайында

Хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш Тыва
Республиканың Баштыңының Хүндүлел би-
жи-биле Өвүр кожуун чагыргазының өөредилге
эргелели муниципалдыг казна албан черинин
документилер четчелекчизи Чодураа Очуров-
на ДОНГАКТЫ, Тыва Республиканың Хамааты
камгалап болгаш онза байдалдар албанының
материал-техниктиг хандырылга болгаш кур-
лавыр эргелелиниң административ-ажыл-агый
килдизинин начальниги Татьяна Михайловна
МОЛОТОКТУ, «Тыва Республиканың күрүне эрге-
чагыргазының күсөкчи болгаш хоолжудулга
органның ажил-чорудулганын хандырап тала-
зы-биле автобаза» Тыва Республиканың күрүнениң
бюджет албан черинин чолаачызы Радик Кертөк-
ович ОНДАРНЫ шаңнаар.

Кадык камгалап системазына хөй чылдарда
ак сеткилдиг ажилы дээш Тыва Республиканың
Баштыңының Хүндүлел бичии-биле Тыва Рес-
публиканың кадык камгалаалының «Республиканың
уруглар эмнелгези» күрүнениң бюджет албан
черинин массаж талазы-биле эмчи сестразы Вера
Алексеевна БАЛЯНЫ, Тыва Республиканың
кадык камгалаалының «Чаа-Хөлдүн төп кожуун
эмнелгези» күрүнениң бюджет албан черинин
уругларның соматика салбырының эмчи сестразы
Алина Чигир-ооловна ДЫРТЫКТЫ шаңнаар.

Культура талазы-биле хөй чылдарда ак сет-
килдиг ажилы дээш Тыва Республиканың Баш-
тыңының Хүндүлел бичии-биле Кызыл хоорайда
немелде өөредилгениң «Уругларның Н. Рушева
аттыг уран чүүл школазы» муниципалдыг бюд-
жет албан черинин директорунуң кижизидилге
ажылының талазы-биле оралакчызы Ким Ким-
ович КУУЛАРНЫ, «Кызылдың А.Б. Чыргал-оол
аттыг уран чүүл колледжи» Тыва Республиканың
күрүнениң бюджет профессионал өөредилге албан
черинин башкызы Анжелика Анатольевна МЕД-
ВЕДЕВАНЫ шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы
Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2017 чылдың апрель 4 №76

элдери бичи уругларга
ан, бот-тускайлаң. Ойнап
өрээлдеринин дерилгезин
аштар аайы-биле аңгы-аңгы
га чогаадыкчы езу-биле
Ийи каатты эргий кезип,
у, хеп чуур, эмчи, психолог,
өрээлдер-биле таныжып
Оларның шуптузу чаа үениң
гай дериг-херекселдери-би-
тинген. Ханаларда чуруттун-
фильмнеринин болгаш тыва
ның маадырларының чараш,
чуруктары, ында кээп турар
штарның сагыш-сеткилинин
өдүрүп, уруглар садынче
е келиринче ала-чайгаар
п, сорунзалап турганзыг.
арның кадык өзүп, дору-
шын чөмненилге дорт ха-
н болгай. Уруглар садының
эмчизи болгаш поварлары
инин чурумунче кол кичээ-
ландырып, янзы-бүрү ви-
чөмнерни, чимис аймаан
берип турар. Мында өске
адтарында ышкаш, хүнде 5
енер.

жаатта одалга системазында
н чылыдар шаланы чаткан
ышкы үеде уруглар садының
а чылыг. Шупту бөлүктөрдө
дыглары чаттыңан, черле
ап турар уругларның, соокка

таарымчалыг байдалдарын тургус-
кан. Ооң эжиин өске таладан кирер
кылдыр аңгылаан. Амгы үеде уруглар
садында губернатор төлевилелиниң
кижикчилеринин 3 ажи-төлү кээп
турар. «Бир эвес белеткеп турарымыс
төлевилелди камгалап ап шыдаптар
болзувусса, «Салгал» уруглар сады
кожуунда губернатор төлевилелиниң
кижикчилеринин уругларын тускай-
латтыңан бөлүкчө өөрүшкү-биле
хүлээп алыр» — деп, Орлан Саая
дыңнатты.

Уруглар садын чүгле 110 уругга
санааш, ажиткан болгаш, кээп турар
уруглар саны көвүдээрге, стол, сан-
дай, оруннар чедишпестеп эгелээш.
Ынчап кээрге немей келген уругларга
удуур-чыдар орун-дөжөк херек апаар.
Ону садып хөй акша үндүрбөзи-биле,
материалдар саткаш, стол, сандай,
хеп болгаш ойнаарактар шыгжаар
шкафтар дээш кылып ап болур хире
өске-даа эт-септи, херекселдерни
боттары кылып ап турарлар.

Уруглар сады чоокта чаа ажит-
тыңан болгаш, шупту чүве хары угда
кайын шумнеттинер, компютерлер,
эндерик: ойнаарактар, компютерлер,
телевизорлар, паш-сава дээш баар.
Ылаңгыя ыры болгаш танцы кичээли-
ге хереглээр пианинонун чугула хере-
гин башкылар демдегледі. Амгы үеде
ойнаар хөгжүм херекселдеринден

Кижиниң кадык болуру чип турар чеминден, канчаар чемненип турарындан дорт хамаарылгалыг. А бичии чаштарның шын чемненири оон-даа артык чугула. Улуг улустун кадыкшылы бичиизинде канчаар чемненип турганындан хамааржып болур. Шын чемнениринче күрүне болгаш Бүгү-делегейниң кадык камгалал организациязы улуг сагышты салып турар. Чүге дизе чыл келген тудум кадыкшылы шуут быжыг улустун саны эвээжеп турар.

Чижээ, 2015 чылда Тыва-да 14 харга чедир уругларның кадыкшынын байдалын алырга, 100 муң кижиге онааштыр бердинген саннар мындыг: зоб аарыглары – 1663, ижин-шөйүндү аарыглары – 77 ажыг, оон иштинде ижин оюлганы – 96,3. Гастрит – 1170, энтерит, колит – 616,4; сарыг үндүрер сыңый аары – 794,6; панкреатит азы ижин адааның безиниң аары – 141,3. Чигир аары – 11,3; семис аары – 516,1; аллергия – 626.

Чаа төрүттүнген чаш уругнун чем хайылдырар органнары чымчак, быжыгып сайзыраваан, чүгле авазының эмиг сүдүн хайылдырып шыдаар. Авазының аа сүдү таарымчалыг, хоолулуг эки чем. Эмиг сүдүнде чаш уругнун шөйүндүзүнүн өзереңге дузалаар бүдүмелдер бар. Аллергия болдурбас база янзы-бүрү халдавырлыг аарыгларга удур күш бээр тускай белок (иммуноглобулин) болгаш ханның ак клеткалары (лейкоциттер), А, С витаминер, демир хөй болганындан, чаш уругга хан эвээжээр (анемия) аарыг тывылдырбас болуп турар. Оон ыңай, иениң эмиг сүдүнде суг бар болгаш, чеже-даа изигде чаш уруг суксавас, артык хайындырган суг бербес болза, ажырбас.

Амгы үеде Бүгү-делегейниң кадык камгалал организациязының саналы-биле чаш уругну эмиг сүдү-биле 5 айлыынга чедир албан эмзирер, а 6 айлыындан эгелеп үлдүрертип каан ногаа аймаан, 7 айлыында сүттүг кадыкты, 8 айлыындан

тырткан эътти бичиилеп чиртип өөредип эгелээр. Оон ыңай чаш уругну 2 харга чедир азы оон-даа улгаткыже эмзирерин сүмелеп турар.

Төөгүден ап көөрге, 40-50 чылдарда тыва херээжен кижиге ажы-төлүн чүгле эминин сүдү-биле азырап өстүрүп чораан, ылаңгыя хеймер төлүн 7-9 хар чедир эмзирип турган дээр. Авазының эминин сүдүн эеп өскен бичии уруглар семирер, чигир аары, тыныш болгаш өске-даа органнарның хоочураар аарыглардан белен аарбас. Ол ышкаш эмиг сүдүн эеп өскен чаш уругларның угаан сайзыралы бедик боор.

Бир хар соонда бичии чаш уругнун чемненири авазының эмзирип турганындан аңгы болур, чаш кижиге өзере, оон чем хайылдырар иштиги органнары база өзүп турар. Диштери үнүп, четчележи эгелээнде, чемни дайнап чиирге, чаш уругнун хырының хемчээли база улгадыр. 1-2 хар аразында уругларның хүнде 5 катап чемгерер. Бо үеде эң-не кол чүүл болза, чаш төлдү үе-шаанда чемгерери. Бир эвес ынчанмас болза, чаш уругнун чем хайылдырары баксырап, шаптыктыг байдал тургустунуп болур.

Чиир чемнерниң шынары база белеткээри

Чем колдуунда сууксумаар, хоюдур үлдүредип каан болур. Шаандан бээр тывалар бичии

уругларга ааксыг шай безин бербес, оон орнунга хымыраан бээр турган, ол база бичии дадыкпаан мага-ботка, чаш төлге кончуг хумагалыг чорааны ол. Улуг улуска белеткээн чем таарышпас. Омааш-биле чемгерип өөредир. Эмистика ажыглаары чедимче чок боор, оон ойталаар болза эки.

Эң ажыктыг чемнерге сүт, сүттен кылган чемнер хамааржыр. Ол дээрже кефир (хойтпак), творог (ааржы). Сүттен кылган чемнер бир хүнде 200 грамм чедир чиир ужурлуг. Ааржыны (творогту) чигир, чимис аймаа-биле болбаазырадып алыр. База балык, инек эъди, баар, чуурганы бээр, мында белок деп материал бар. Оларны үске быжырбас, а буска белеткеп алырга эки.

Ногаа, чимис аймаан хүннүн бээрже, организмге ажыктыг. Ол дээрже углеводтар-дыр. Ногаа, чимис аймаа чемни хайылдырарында дузалаар, шөйүндүнүн ажылын экижидер. Бир хүнде 120-130 граммны чиир. Далгандан кылган чемнерни өйлүг бээр болза эки, ында хөй крахмал бар болганындан чем хайылдырарында шаптыктыг, чамдыкта организмге суг чыгылы берип болур. Хлебтиң нормазы хүнде 90 грамм: эртенги чемде ак хлеб, а дуъште көк-тараадан кылган хлеб ажыктыг (30 граммдан эрттирбес).

Бо хар-назылыг уругларга чигир чок печеньени бээрже эки. 3 хар четпээн уругларга шоколад аймаан бээр хорулуг, ында кофеин дээр бүдүмел бар болгаш, нерв системазынга хоралыг. Бичии уруглар чигирзиг чемнер-

ге дүргени-биле чаңчыгар, хөй чигирзиг чемнер чаш организмге хоралыг. Чигир аарыын өөскүдүп болур, чемненир хөңнү кудулаар. Оон ыңай, чигир, конфет аймаа чаа өзүп орап диштерни үреп, кариес тывылдырар.

Устер аймаандан ак саржаг база үнүш үзү эки. Хүнде 5-10 грамм чиир ужурлуг. Устү кадыктарга, салатка холуп алырга таарымчалыг. Ылаңгыя дуъштеки чемни салаттан эгелезе эки, ону чем мурнунда чиирге, ижин сарыын эки ажылдадыр болгаш чемненир хөңнү көдүрер.

Ийи хар соонда уругга тускай аяк-саваны аңгылап бээр. Улуг эвес савага чемни берзе эки, чүге дизе бичии кижиге каап берген чемни төндүр чииринге чаңчыгар ужурлуг. Албадап чемгерери хорулуг.

3-7 харлыг чаш уругларны чемгерери. Чамдык ада-иелер бо үезинде чүнү-даа чип болур деп бодаар, улуг улус ышкаш хөй чемгерип турары шын эвес. Чаглыг эътти 5 хар четпээн чаш уругларга берип болбас, чаг хайылдырар ферментилери амдызында чедир сайзыраваан болур.

Школачыларның чемненилгези

7-17 харлыг уругларның шын чемнениринге бир дугаарында, өг-бүлениң, ийи дугаарында, школада башкыларның салдары улуг. Школа столоваяларының ажылын экижидери чугула.

Школачылар изиг чем шоолуг чиксес, янзы-бүрү бутербродтар, чипсы, кириешки, хот-дог,

шоколадтар дыка чип. Ону үргүлчү чиирге, шөйүндүге эң хоралы уруглар узап өзүп, бөзүлдүзү чоруп турар, шын чемненири чүгү 4-5 катап чемненген т.

Белоктук чемнер организмге чүгүл эвээш чем чиирге, мээзиниң ажылдаары болур, өөредил шынары кудулап, чүв аары бергедей бээр деп бүдүмел хөй кези аймаанда, балык э фасоль, горох, творог, так, тоорук аймаан. Өөреникчилер хүн сагывайн, орта чемнен за, организмниң чем с бергедеп, ижин-шөйүн ажылдаар. Сөөлүндө ижин-шөйүндүнүн х аарыглары тыптып бо.

Эң-не кол чүүл: чем лээр аъш-чем эки шы боор ужурлуг. Шынар ч хораннанып болур. Кеж бетинде үстүг, эъттиг, б чем чип болбас, ол х рунга шаптыктыг болг чогуңдан бажы аарып баксырап болур.

Өөреникчилерге а нерни күзүн, чазын бээр тыг: ол дээрже С, А, Д, Е миннер. Оон аңгыда й суунда йод эвээш бол йодту бээр албан. Йод балыктарында, далай зында, хурмада бар. Ал база таблетка хевирлерн ап болур.

Лилия Х. диетолог

Аныяктар — келир үевис

Чоокта чаа Эрбек суурга «Аныяктар — бистиң келир үевис» деп темалыг аас-сеткүүлүн суурнуң ном-саң төвүнүн эргелекчизи Чечена Ооржак, Хоочуннар чөвүлелиниң база культура төвүнүн ажилдакчылары демнежи эрттирген.

Аныяктарның бот-идепкейиниң чылынга тураскааткан аас-сеткүүлдүн ажыдышыныңга суурнуң чагырыкчызының социал политика талазы-биле оралакчызы, аныяк удуртукчу Далай Оюн киржи, байыр чедирген.

Аас-сеткүүлүнүн бирги ар-нынга Кызыл кожууннун аныяктар болгаш спорт талазы-биле даргазы Эрес Сарыглар программалар, төлевилелдер дугайында таныштырган. Аныяктарга программаларны, төлевилелдерни амыдыралга херек кырында боттандыраарының дугайында ол тайылбырлаан. Бо бүгү оларның өөредилгезинче, кадыкшылынче, культуразынче сагыш салырынче улганган.

Дараазында арага, таакпы, наркоманияның дугайында кожууннун фельшер-нарколог эмчизи Буян Монгуш, слайдларны көргүспүшаан, илеткелди кылган.

Эрбек суурнуң чагырыкчы-

ХООЧУННАРНЫҢ ҮЛЕГЕРИ

зының социал политика талазы-биле оралакчызы Далай Ивановичден сумунун аныяктарының ажылының дугайында сонургадым. Ол мынчаар харыылаан:

— Бо чылын аныяктарның бот-идепкейи чылын чарлаан деткип турар бис. Суурда аныяктар хөй. Олар суурнуң улуг назылыг хоочуннарынга дузалажып, хөй-ниити ажил-

дарында, спортчу маргылдааларга, мөөрейлерге, аңгы-аңгы кезээлерге болгаш оон-даа өске хемчеглерге идепкейлиг киржи турар.

Кызыл кожууннун ном-саң

төвүнүн библиотекарыла дежда Куулар, Лана Комга-дуржулга солчуп к интервьюнун айтырыгы база харыылааннар.

«Арага деп ажыг суг кадыкшыла!» деп шүлүктү класстың өөреникчизи Шоксун аянынг номчаан тура ажилдакчылары Сарыг-оол, Ая Сарыг-оол бегимни, «Өглеривис», О на Ондар, Саяна Ямбуу, Монгуш «Өскен хемим», Сендажиниң «Тыва өглерыларны хөглүг болгаш чыг кылдыр күүсеткеннер».

Хоочуннар чөвүлелини газы Лидия Монгуш, назы улгады-даа берген болза, тарга арга-сүмезин кадыруур. Ол кожууннун, сумуну тирип турар фестивалдар концерттеринге, мөөрейлер киржир, уран талантылыг, хөглүг ава, кырган-ава.

Аныяктар чон-биле у жып, ажыктыг тайылбыр-баны кылып бергени дээш, ном-саң төвүнүн, Хоочун чөвүлелиниң, көдээ культу ажилдакчыларынга, келген чыларга өөрүп четтири бижиктерин, суй белет тывыскан.

Ай-кыс С. Эрбек

Араганы хоойлуга чөрүштүр садар
чорук-биле демисел

БЫЖЫГ ДЕМ ХЕРЕК

• Рейд

Хоойлу хажыдып, арага болгаш садар суксуннар садып турар кысылалда садыглар, киоск-хынаары-биле ээлчеглиг №3 МЖК болгаш Спутник девискээрин харыылаар Кызылдың полицияның участок төлээлеринин пунктузунуң участок төлээзи Монгуш, Кызылдың мэриязы-хоойлу-дүрүм үрээр чорук тала-биле профилактика килдизинин специализи Айдаш Ховалыг, асияның Үндүрүг албанының эргелелинин төлээзи Вла-Ноокай, "Енисей" улусчу жиназының кежигүннери-биле ааның экономика болгаш эрге-йлу техникумунуң сургуулдары) түтүс.

Жа 1/2 кудумчузунуң чоогунда "деп киоскиге четтивис. Улусчу аның кежигүннери арага садып-биле кире берди. Үр-даа бол-студентилеривис кара хатгы үнүп, ажилчын бөлүүвүс-биле киоск-кере бердивис. Бо киоскинин кыс-харлыг кыс садыгжызы пи-дыпканындан аңгыда, ону касса-дыңн штрих-кодун дамчыштыр-ейн, акша-биле туда санажып-илерзэн. Апрель 1-ден эгелеп-садарда, кассалыг аппараттың-адун дамчыштыр эрттирер дээр-үгү албанының төлээзи чугаала-да ийи хоойлу хажыдышкыны-еттинген. Полиция ажилдакчызы-үгүгү албанының төлээзи админи-и протоколдарны долдура берди. ииниң кыс садыгжызын моон му-рага, пиво сатканы дээш, туттуруп-н участок төлээзи чугаалады. уруг кире бергеш, пиво садарын-оп дүште-даа чок: "Жигулевское" — деп айтыргаш, баартак адаан-п саткан. Протоколду тургускан-5 литр "Жигулевское" деп пивону-төлээзи хавырды.

Спутник девискээринде "Вишенка" садыынче студентилеривис арага са-дып алыры-биле бүдүү киргеш, үр-даа болбаанда "олчалыг" үнүп келдилер. Аныяк кыс садыгжыдан: "Чүге 19.00 шак соонда эзиртир суксуннар садып турар силер?" — деп айтырамызга:

— Садып алыкчылар аажок диледи — деп харыылады. Бир звес кижы бүрүзү арага-дары садарын дилээрге, оларның күзелин хандыра болза, арагалаашкын-биле демиселдин түннелдери көстүр бе? Бо садыгжыга хамаарыштыр база-ла ад-министративтиг протоколдарны долдурду. Даштыгаар үнер дээш, садыгның демир-эжиктерин ажыдыптарывыска, чанында хөгжүм чаңгыланар кафеден эзирини шы-

аразынга чөңгээлежип, даң аткыжеге дээр-шимээрзээр. Бистиң девискээрни хары-лап турар участок төлээзиниң арнын-чаңгыс-даа көрүп көрбээн мен. Сөөлгү-үеде арагалаашкын-биле демиселди-күштелдирип эгелээнин солуннар-дан номчуп, телевизордан көрүп тур мен. Ын-чангаш байдал эки талаже черле өскерлир-дээрзинге идегел тур мен" — деп хомуда-лын илеретти.

Тываның көдзэ ажил-агы техникумунуң чоогунда автобус доктаар черде "Норбу" деп киоскинин аныяк кыс садыгжызы "чажыг" садып алыкчыларывыстың на-зы-харын-даа айтырбайн, 1,5 литр "Жигу-левское" деп пивону саадал-чокка садыпты. Автобус док-таар черлерге арага, пиво-садары хоруглуг дээрзин биле-тура-ла, орулгазын бодал, баартак адаандан саткан. Оон-аңгыда кассалыг аппаратады-база ажилдавайн турар. По-лиция биле үндүрүг албанының-төлээлери административ-тиг протоколдарны долду-руп эгеледи. Участок төлээзи-Айдың Монгуштуң чугаазы-биле, протоколдарны ТР-ниң-Эптештирилге судунче дамчы-дыптар. Олар садыгларның, киоскилериниң элеринге, са-дыгжыларынга хамаарыштыр-шиитпирни үндүрер. Кассалыг-аппараттарга хамаарыштыр-торгаалды Россияның Үндүрүг албанының ТР-де-эргелели онаар.

Спутник девискээринде "Вишенка" садыынче студентилеривис арага са-дып алыры-биле бүдүү киргеш, үр-даа болбаанда "олчалыг" үнүп келдилер. Аныяк кыс садыгжыдан: "Чүге 19.00 шак соонда эзиртир суксуннар садып турар силер?" — деп айтырамызга:

— Садып алыкчылар аажок диледи — деп харыылады. Бир звес кижы бүрүзү арага-дары садарын дилээрге, оларның күзелин хандыра болза, арагалаашкын-биле демиселдин түннелдери көстүр бе? Бо садыгжыга хамаарыштыр база-ла ад-министративтиг протоколдарны долдурду. Даштыгаар үнер дээш, садыгның демир-эжиктерин ажыдыптарывыска, чанында хөгжүм чаңгыланар кафеден эзирини шы-

рак ийи херээжен үнүп келгеш: "Экизин, садыгны ажыдыпкан-дыр. Дүрген пиводан садып алыл" — деп алгыржып турлар. Олар участок төлээзиниң автомашиназын безин эскербес болду.

Рейд үезинде Буренская кудумчузунда, Восток чоогунда болгаш Каа-Хем суурнуң кезек киоск, садыгларынче студентиле-ривисти кириривиске, садыгжылары-хоойлу-дүрүмнү хажытпайн, арага-дары-сатпады. Моон алгаш көөрге, медреселдиг-садыгжылар бары өөрүнчүг. Ынчалза-даа байдал ам-даа нарын арттышаан-хевээр. Моон мурнунда 19.00 шак соонда-арага-дары садып тургаш, туттурганнар

суд шиитпирин езугаар торгаалды төлээн-соонда, бичии үе эрте бээрге, база катап-хоойлуну хажыдып, садып турар таварыл-галар барын эскерип болур. Ынчал кээр-ге торгаалдарның түнүн улгаттырар айты-рыг чайгаар-ла тургустунуп келир. 16.00-шактан 21.00 шакка чедир уламчылаан-рейдиниң түннелинде 4,5 литр пивону-хавырдывыс.

ТР-ниң Иштики херектер яамызының Кызыл хоорай талазы-биле эргелелиниң-участок төлээлериниң, экономиктиг айыыл-чок чорук болгаш коррупцияга удур деми-сел чорудар болгаш назы четпээннер-биле-ажыл чорудар килдистериниң ажилдакчы-лары бирги кварталда рейд эрттиргениниң-түннелинде 375 литр водка, 872 литр-пивону хавырган.

Хоойлуну хажыдып турар садыг, киоск, чажыт арага садып турар "адрестерден"

шынар чок арага-дары, эзиртир суксун-нарны "Чоннуң оолдары" шимчээшкениниң-кежигүннери садып алгаш, эргелелдин де-журный кезээне келгеш, дарый дыңадып, улуг дузазын көргүзүп турар дээрзин-ТР-ниң Иштики херектер яамызының-Кызыл хоорай талазы-биле эргелелиниң-хөй-ниитиниң корум-чурумун камгалаар-талазы-биле полиция начальнигиниң-оралакчызы Андрей Мельников айытты.

Кызылдың №3 МЖК болгаш Спутник девискээрин харыылаар 1 дугаар участок-төлээлериниң полиция пунктузунуң учас-ток төлээзи Айдың Монгуш харыылап-турар участогунуң байдалының дугайында-мындыг тайылбырны берди:

— Мээң харыылап турар девискээ-римде үш 5 каът, үш 2 каът болгаш чер-бажыңнар бар. Чурттакчыларның корум-чурум талазы-биле байдалы чогум чүгээр. Беш каът бажыңнарже көшкен чамдык-чурттакчылар чаа бажыңче көшкенин-аайы-биле "байырлап" туруп бээр таварыл-галар база бар. Кезээки үеде кожоларынга-дыш бербейн, корум-чурум үрөп ту-рар чурттакчыларны билдиришкенин-езугаар хемчээр ап турар мен. Аар-кем-херек үүлгедиишкениннеге-хамаарыштыр алыр болза, эрткен-чылын чазын өлүрүүшкүн болган. Эки корум-чуруму дээш хосталга-же эрте үнүп келген, шииттирип-турган кижилерниң саны 30. Олар-чурумнуу-биле полиция пунктузунга-демдегледип кээр турар. Мында-4 садыг болгаш 6 киоск ажилдап-турар. Моон мурнунда хоойлу-хажыдып, 19.00 шак соонда арага-сатканы дээш, 1 садыгның болгаш 1-киоскиниң садыгжылары туттурган — деп харыылады.

Кем-херек үүлгедиишкенинне, угаан-сарыыл чок чорук колдуунда-эзирик хамаатыларның буруузу-биле болуп турар. Найысылалда араганы-чажырып садар чорукту болдурбазы-би-ле полиция ажилдакчылары хүннүң-не-рейдилерже үнүп турар. Шынар чок арага-садып турар каът, чер бажыңнарда арага-чажыт садып турар "адрестерни" узуткаа-ры-биле эрге-чагырга, хөй-ниити органи-зациялары, полиция ажилдакчыларындан-аңгыда чурттакчылар боттары база улуг-сонуургалдыг болуру чугула.

Тываның девискээринге кем-херек-үүлгедир чоруктарга удур демиселди-күштелдирер, хөй-ниитиниң корум-чурумун-быжыглаар, профилактиктиг ажилдарның-дээштиин бедидип, арагалаашкын-биле-демиселди бир демниг чорудар болзувус-са, түннелдери көстүп кээринге бүзүрел-улуг.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

ваның найысыла-а төөгүлүг чараш-нарның бирээзи-Хуралдың бажыңы-талче киргенинден-75 чыл болур. Ооң-дооскаш, Тыва Арат-ликага хүлээткенде,-у Чазак бажыңы деп-урган.

еде Обком партияның-ооң соонда Дээди-азы парламентиниң-амгы үеде хоорайның-ларының хөй кезии-Зарыг бажың" дээр.

Документилери чүнү-илеп турарыл? — деп Чазак бажыңының-иниң авторлары со-инкторлар З.П. Коковин-Матвеев. Бажыңны-ың чазынында ажыг-оген. Ол төөгүлүг бо-1942 чылдың апрель-к бажыңын ажылгалга-ган дугайында Тыва-аның Күрүнө архивин-аттыңан акт бадыткап

Төөгүнүң арыннары

ТӨӨГҮЛҮГ БАЖЫҢ 75 ХАРЛААР

1942 чылдың апрель 10-да ТАР-ның Министрлер-чөвүлелиниң дужаалы езугаар-тускай комиссия хүлээп алган. Ооң составында ТАРН ТК-ның-секретары, комиссияның даргазы-Намчак болгаш ооң кежигүннери-Волков, Самбу, Хайкин, Ензак, Горский, Тагба, Матвеев Ча-зак бажыңының иштики хүлээп-алышкынын ТАР-ның Улетпүр-болгаш тудуг яамызындан чорут-кан. Ооң эртенинде, 1942 чылдың-апрель 11-де, Чазак бажыңын-ажылгалга кирип болур деп-санаан.

ТАР-ның Чазак бажыңы Со-вет Эвилелинден чээли акша-хөреңги-биле туттунган. 1940-чылда ТАР-ның Чазак бажыңының тудуунга 72148 акша-ны аңгылаан. Тудугну колдуунда-Совет Эвилелинден келген спе-циалистер кылган, ынчалза-даа-оларның-биле Оюн Калзан дээр

ышкаш баштайгы аныяк тыва-тудугжулар эгин кожа ажилдаан-нар. Оюн Калзан сөөлүнде барып-Тываның алдарлыг тудугжузу-болган. Тудугнуң эгелзэн хүнүн-тодаргай бижээр документ ты-вылбааны хомуданчыг. Цемент-болгаш демир кылыглардан өске-тудуг материалдарын тус черге-бүдүрген. Бажыңның фундамен-тизи даш, а ханалары кирбиш-болгаш даш. Ол үелерде Кызылга-улуг звес кирбиш заводу ажил-дап турган.

Архитектурлуг онзагайы-болгаш төөгүлүг-ужур-дузазы

Бир дугаарында, 1932-1955 чылдарда сталинчи со-вет тудугларның төлөвилели-езугаар туттунган ТАР-ның үш-каът бажыңнарының бирээзи. Ол чараш болгаш улуг бажың-хоорайның төвүн каастап турар. Бажың тыва күрүнениң тургус-

тунганының болгаш сайзыра-лының херечизи. Оон тыва эки-турачылар Ада-чурттуң Улуг да-йыныне аътанган. Аңаа оларны-уткуп алган.

Архитектураның тураскаалы-бажыңга бистиң чурттуң болгаш-даштыкының билдингир күрүнө-ажылдакчылары МАРН ТК-ның-Чингине секретары Ю. Цеденбал, ССРЭ-ниң Чазаның Даргазы-Н.Рыжков, ССРЭ-ниң Министр-лер Чөвүлелиниң даргазының-оралакчызы М.А. Лесечко, Совет-Эвилелиниң Маадыры, ССРЭ-ниң камгалал сайыдының оралак-чызы К.С. Москаленко, Ыдыктыг-ХIV Далай-Лама болгаш оон-даа-өскелерни хүлээп алган.

Төөгүлүг бажыңга республика-ның сайзыралының аңгы-аңгы-чадаларында улуг эрге-дужаалга-хөй чылдарда төрзэн чериниң-езулуг патриоттары С.К. Тока, Б.Ш. Долчанмаа, Г.Ч. Ширшин,

Ч.Б. Ондар, Ш.Д. Ооржак, К.А. Бичелдей, Ш.В. Кара-оол, болгаш-өскелер-даа ажилдаан.

Бажың хөй-хөй төөгүлүг-болушкуннарның «дириг» кир-жикчизи болгаш херечизи. 75-чыл дургузунда ол хөйүн көрген, өөрүшкүнү, муңгаралды-даа. Чижээ, 1945 чылда улуг үер-үезинде көңгүс чаа бажыңның-бирги каъды сугга алыскан. Ын-чалза-даа шынарлыг туттунган-болгаш, ажырбаан.

1991 чылда август болууш-куннарының үезинде СЭКП-обкомунуң бажыңы «хоругдат-кан», элзэн хонуктар иштинде-шоочалыг турган.

2011-2012 чылдарда ба-жыңның быжыгы чер шимчээш-киннериниң үезинде бадыт-каттынган. Улуг звес үрелиш-киннерлиг болган, бичии септелге-негеттинген.

Тыва күрүнениң тургус-тунганы-биле холбаалыг ба-жыңга республиканың чурттак-чыларының хүндүткели улуг.

Юрий ДАРБАА.

ТЫВАЛААР ГАЛИНА ЛЕХЕР

(Уланчызы. Эгези №39
«Шында»).

1997 чылдан бээр 19 чыл дургунда чаңгысклассчы Галина Георгиевна Лехер өг-бүлөзи-биле Германияда, баштай Дрезден, ам Минден хоорайда чурттап чорууру бо.

Германияда чуртталганың деңгели мени кайгадытты. Галина эжим ашаа-биле тос өрзэл ийи каът бажында чурттап турар. Дөрт удуур өрзэл бүрүзү туалет, ванналыг. Оглу Игорь кадайы Ольга, ийи уруглары-биле ийи каът аңгы бажыңныг. Галина биле Владимир кырган-ава, кырган-ача болганнар. Дарыязы үш хар чартык, уруглар садынче барып эгелзэн, а Витязы бир хар бичии-ле ажыг. Дыштаныр хүннерде чаңгысклассчының бажырган бичиктерин боттарының кылганы вареньелери-биле чиир дээш, ада-иезинден шоолуг ырак эвесе бажыңдан Игорь, Ольга оглу, кызы-биле машиналыг халдып кээрге, диңмиттиг-ле апаар чорду. Галиның чүгле бичиктери эвес, өске-даа кылган аш-чеминиң амданныы-даа аттыг, аңаа үр турар болза, кижидораан семирйи бээр боор...

Германияның хоорай, суурларының аразы ырак эвес, бажыңнары херим чок. Галя эжимниң ийи каът бажыңын, гаражын туя дээр ыяштары долгандыр (херими ол ыйнаан) кажаалай өскөн палисадниги бир-ле бичии сад сагындырар, янзы-бүрү өңүг чечектериниң чаражың! Лехерлерниң огородунда огурец, помидор, перец улуг эвес девискээрде картошка, свекла, морковь, согуна, чеснок тарып алган, олурткан кат-чимизи шуут саглаңаар чүве.

Москвага даң бажында чүгүрер чаңым-биле Минденге эртениң-не чүгүрүп чорааш, ыттары агаарлаткан минденчилерни көөр чордум. Германияда ыт, моортай дээн чижек-тиг дириг амытаннар барык өг-бүлө бүрүзүндө бар. Лехерлерде аскыр-дагаа, он ажыг дагаа, бир моортай бар.

Шөлзэлээрде, Хакасия, Тыва баарда, коязы немец оматтыг, сезен сес харлыг Вернер бар, амыр-ла. Ол огород, садты ажаап, дагааларны, дишти чемгерип, Лехерлерниң бажыңын кадарып, карактап артар. Галиның кады төрзэн думазы, Мугур-Аксынга чедиги классчы турган Ваня (ам Лехер Иван Георгиевич) Кызылда тыва кадайлыг чурттап чоруур, а Галиның авазы чок апарган болду. Иннокентий Павлович Угдыжеков хан бажышыкыны улгадып, чартыктай-даа берген болза, эрестин салбаан, Хакасиясында чурттап чоруурун Галя дыңнатты.

Чурттаарыңа таарымчалыг кылдыр шупту чүвени мында таарыштыр кылган. Бажыңың подвалында хеп чуур машина хепти чугаш, боду-ла сы тудуп кааптар. Аяк-саваны хол-биле чуур дей бээримге: «Аяк-сава чуур тускай машина бар» — дээш, Галя меңээ аяк-шынак чугдурбайн барды. Хеп базарымга, илиир боду-ла сугну былгыртыпкаш, база бээр болду. Кухнядан үңгөш, ийиги каътта удуур өрзэлмиче көдүрлүп ийикпе азы бажыңдан үнүп чоруп тургаш, чырыкты өжүрүптеримге, ол дораан өшпейн, чедер черимге четкижемге 2-3 минута иштинде тапты кончуг хып турар дивес силер бе?! Тос өрзэлдиң эжиктери доозазы амортизаторлуг пружиналарлыг болгаш, көңгүс дааш чок хагдынар.

Транспорт тургузар тротуарларны чавыс, таарымчалыг, а хей-ниити туалеттерин тускайжыдыр кылганы берге

аарыг азы инвалид кижилерге эптиг. Караа көрбес инвалидтерге кудумчу кежерде, ногаан, кызыл чырыкты дыңнадып турар үн аппараттарын тургускан. Германияда квадрат метр девискээр бүрүзү ээлиг. Кым-бир кижиде оңул-чигил, оруу багай девискээрге тайгаш, холун азы будун сып алган болза, девискээр ээзи-биле ол судташкаш, когаралының акшазын төлөттирип алыр.

Өг-бүлениң чарыгдалдарын баш удур санааш, тускай кыдыраашта бижип каан. Неделя дургунда чиир ужурлуг аш-чемин дыштаныр хүннерде баш удур садып аар. Акшакөпеекти мен ышкаш кармактавас, Галина тускай акша хавыңга ыяп-ла шыгжаар чорду.

Авазындан салгап алганы Галиның эки шынарлары — арыг-силини, корумчурумнуу базым бүрүзүндө эскертинер. Дүнекиниң ийи шакта чайгы үени бир шак бурунгаар чылдырар дээн болза, немец кижиде кезээ-даа, даң бажында-даа эвес, а ыяп-ла дүне ийи шакта чылзыр. Бистер сарыг, ол хамаанчок кызыл безин чырык хып турда, кудумчуну кежир кылаштыгыптар болзувусса, немец чон ыяп-ла ногаан чырыкты манап аар. Манап шыдавас болзунза, кудумчунуң ийи талазында улус сени ат кылганы ол.

Дрезден хоорайже Владимир Петровичниң машиназы-биле чоруп орташ, эскергеним: бензин-не четчир болза, чуртун бир кыдыындан өске кыдыыңче чаңгыс-даа доктаавайн чоруп болур чорду. Чавс соонда суг чыгып хөөлбектелбес база тайгыр эвес, дыка таарымчалыг кылдыр кылган оруктарың арыг-силини! Иван Лехер бир дугаар Германияга келгеш, оруктарың магадааш: «Мындыг арыг орукка каша салгаш, чылгап чип болур-дур» — дээн деп, Галина каттырып чор.

Берлинче баштай автобус, оон поездилен чоруптувус. Немец автобустарың хей кезиниң хоралыг хей үндүрер хоорзаларын адаанда эвес, а автобустуң кырында кылганы эки. Чүге дизе хоралыг хей кижиниң өкпезин дамчывайн, дораан-на агаарже бусталып үне бээр. Оон аңгыда кышкы үеде ол хоорзалар автобус иштин база чылдып чоруур.

Доктаамнарда айтып каан расписаниези езугаар, эрте-даа эвес, орай-даа эвес, ол-ла үезинде автобустар халчыр. Доктаамга турбайн баар деп чүве турбас.

Шупту немецтерде дег, Галиның гаражында дөрт чадаг-терге бар. Ол хамаанчок бажыңың көк дүктөрүн бөле шарып алган, көстүктери думчук кырында 70-80 хар үезинде энелер безин чадаг-тергелиг садыглап чоруур. Шосседен ыракта хоорайлар аразында безин чадаг-терге оруу аңгы шөйлү берген чыдар.

Дыштаныр хүннерде бассейниг саунаже үжелзэн чоруптувус. Ынаар кирерде, Галя биле Володя неделяда ийи катап чигелделиг карталыг. Олар тренер-башкызы-биле аялга үделгезиниң аайы езугаар сугга гимнастика кыла бээрге, мен минерал дустарлыг ваннага, саунага, бирде изиг, бирде соок суглуг контрастыг душка, суг массажыңа оорга, мойнум нугудуп шаг болдум. Бустуг саунадан аңгыда, өй-тап бустуг, ыяш оруннуг, тааланчыг аялга ырлап турар өрзэлге тамчыктанып чыттым-даа. Галя дендии улуг бассейнге эшти бээрге, балык-биле дөмей кижиде болду.

Кудумчуга-даа, хей-ниити черлеринге-даа колдуу-ла назы-хари дөгү берген, арыг-силиг кеттинген минденчилерни көөр чордум.

Зоя ДОНГАК,
Россияның Журналистер
эвилелиниң кежигүнү.
(Уланчылыг).

2017 — Россияның экология чылы

АҢ-МЕҢГЕ БАЗА АЗЫРАЛ ХЕРЕК

Агаар, бойдустан кышкы үеде айыыл-халавы чүгле мал-маганга, кижилерге эвес, тайгандың аң-меңинге дендии каржы-дошкун, аар амыдыралды таварыштырып болур.

Эң ылаңгыя 2015-2017 чылдарның кышкы үези аң-меңге эң аар, айыылдыг кыш бооп турар дээрзи билдингир. Эликтер, сыыннар харны дуюглары-биле казып оъттаар болганда, оларга хырнын тоттурары дыка-ла берге. Тайганың харының кылыны 50 сантиметр чедэ бээр. Өлбестин аргазы-биле өс эдип, аштавастың аргазы-биле аргастанып чорлар-ла ыйнаан.

Шаанда 1950-1960 чылдарда, харын-даа 1940 чыл-

дар үезинде тайганың аңыңа күзүн өзеннерге, ыжыктарга сиденни хол кадыры-биле кескеш, долгактааш, чавыс кылдыр аскалап, белеткеп турду. Кыжын ону аңнар чип-ле турган боор чүве. Долгактап кылган сиденниң ортузу ногаан боор чүве болгай.

Аң-меңни камгалап, хайгаараар тускай удуртулгалыг албан чери Тывада бар чүве болганда, аңны кыштың улуг харлыг айылындан камгалаары, азырап-хайгаараары чугула деп санаар мен. Черле ынчаш, аңны кыш, чай чок чөпшээрел чокка аңнаарын хоругуур азы шыңгыы чурум тургузар үе черле келген. Бола хевээр турар болза, каш чыл болгаш, аң төнериниң кырында келген.

Мээң ук-ызыгуурум ургаа

аңчылар. Ачам, акыл думаларым, оолдарым ту аңчылар. Мен база диңчи чордум. Өйлей чип, оран-таңдының халааны-биле четтирип чыгарып, аң-меңни аңаарыңа аң — оран-таңдының аңы, бойдустан чаятты дириг амытаны-дыр. Камгалаары, улуг хачуттуг кыштан хайгаар бистерниң хүлээлгези бо.

Оолак КАРА.

Чөөн-Хемчик кыды
Чыраа-бажы сууру

КИЖИ БҮРҮЗҮНҮҢ ЫДЫКТЫГ ХҮЛЭЭЛГЕЗИ

Бойдус камгала-лының айтырыын чугулаа ап, Россияның Президентизи В. В. Путинниң Чарлыы-биле бо 2017 чылды экология болгаш бойдустан онза камгалалдыг черлериниң чылы кылдыр чарлаанын улуг чүүлдүгүнүп хүлээп тур мен.

Шынап-ла, долгандыр турар хүрээлелге, бойдуска хумагалыг болуп, черчуртувустуң делгемнерин каастап, кижилерниң сеткил-сагыжын өөртүп чоруур дириг амытаннар, ховар дээн үнүштерин камгалап, салгалдарга ол-ла хевээр арттыралы бистиң хүлээлгези.

Чоокта чаа ТР-ниң ИХЯ-зы биле Күрүнениң аңчы-хайгаарал комитединиң ажил-дакчылары Туран — Сейба аразының оруунга 7 элик эъдин төтчеглекчилерден хавырган. Ол ышкаш аңнаары хоруглуг Хүт заказнигиниң девискээринден аңнаары союп-бузуп турган 50 черни база Таңды кожунуң девискээринден төрүүр четкен боос эликтин болгаш элзэн каш аңның кезин, бажын, дуюгларын тып, илереткенин телевизордан көрүп, солуннардан номчааш, төтчеглекчилерниң үүлгедиин буруу шаап, чараш аң-меңни кам-хайыра чок адып-боолап, кыргып-хыдып каапканыңа хомудаар-дыр мен.

Бүгү назынында Өвүрнүң Сагыга чурттап чораан, 71 харлап тургаш, 34 чыл бурунгаар «аъдының бажы хоя берген» ачамның ажы-төлү бистерге, аңчы эш-өөрүңге, аныктарга чугаалап чораан чагыг-сөзүн сактып, бодап олур мен.

Ачавыс Садыгган Даваевич Монгуш он уругларның адазы. Ол бисти азыраар дээш, кандыг ажил кылбайн

чораан дээрли! Мал-маган өстүрүп, колхоз-совхозка чазаныкчылап, дарганнап, тудугжулап, аңнап-меңнеп-даа чораан.

Ол үелерде аңчы ажил кижилерниң амыдырап-чурттаарыңа деткимче болуп чораан. Аңчы сезон кээрге, ачавыс колдуунда-ла үнелиг кештиг киш, диң, дилги, ас дээн ышкаш аңнаары өлүрер. Улуг аң, чинге аңны ховар таварылгаларда эъдин чемге ажыглаары-биле күзүн аңнаар турду. «Таңды кежиин чааскаан четтирбес чор» — деп чугааланмышаан, өлүрген аңының эъдин кожоларыңа, таныш-көрүштеринге, төрелдеринге үлештирер чораан кижиде.

«Аң-меңни кижиде херегеллинге өйлөп даялаар. Хоп-тактанып, өөр чораан аң-мең, кушту төндүр хыдып болбас. Ол ышкаш төрүүр чоокшулап турда база оолдапкан үезинде оларны аңнаары хоруглуг» — деп, ачавыстың эш-өөрүңге, аныктарга чагып чораанын сактып олур мен.

1966 чылдың күзүнү. Октябрь айың ортан ажып турда чүве. Таныырым үш кижиде бажыңыңа чедип келгеш, ачамга: «Тарбаганнар ижээннерин дуй тептинип эгелей берген. Турук ындында чоо-гада хей тарбаганнар дуй дептинген ижээнни көрүп каан бис. Барып ыштап, казып көрээлиңерем. Олча элбек болур» — дидилер. Ачам дыңнап олур: «Ындыг чүве кылып болбас. Ижээн казы дээр-ле кыш эрттирип алыр дээш ол чоок кавыдан чаңгыс черде чыгып келген дириг амытаннарны когун үзүп, чок кылыры ышкажыл. Соксаңар» — деп, хоруп олурганың дыңнаан мен.

Ачавыстың дириг амытаннарга, үнүштерге хумагалыг чораанын ам-даа магадап,

сактып чугаалажып чорбас. Ол бичиивистен-неке: «Куш уязы, кымыс өө үрөп, өл ыяш кезип бас. Куш оолдарыңа дөңгө, иези хозуп, оолда азырап, чемгербейн бол. Чаш оолдары аштап алыр каар. Кымыскактар өөн кааптарга, чурттаар чери апаар. Кат сыптары, аң будуктары сып, уреджы бас. Чемиш бербейн, агагылап каар» — деп чораан. Ачавыстың ол чөсөстөрүн хажытпайн, чороруу бис.

Ынчан ачам сугнуу Алды-Хову-Аксы деп чөсө чазага турган. Чазавыс адаанга, хем кыды улустан Таан-Төрүүр дик хей коңгулдарлыг, чылды тааннар оолдар, чоору турган. Бир хүн ачавыс кадаргаш келгеш:

— Алды аалдың аңа чок оолдары Таан-Төрүүр ужуруп каапкан чыдыр. Хем тааннарның оолдарыңа лыглап, дүк, чөөк чыып тургаш, септеп-селип ап тур уялары безин коңгулдар тинден уштунгулап чыгып лай берген чыдыр. Хордаа оолдарың ада-иелери барып чарбып чордум — авамга чугаалап олурган база сактыр-дыр мен.

Бодавыже чүгле бисте эвес, а өске улустуң ада-иери база-ла төрзэн чериниң дириг амытаннарыңа, бойбайлаанга хумагалыг бол ажы-төлүңге үнелиг чөсөмезин берип чораан болгаш берип-даа чоруур бол. Ынчангаш өгбелеривистиң ада-иелеривистиң чөсө сөзүн дыңнап, чаагай чылдарын сагып чорар төрзэн черивистиң чараш ховар дириг амытаннар бойдузувустуң онзагай чараш черлерин салгалдап камгалап арттырып берип кижиде бүрүзүнүң ыдыктыг хүлээлгези болур ужурум.

Эрес-оол МОНГУ.

Өвүр комитет
Хандагайты сууру

Араганың үстүңгө чам үнер

АРАГАНЫҢ ХАЙЫ

Ак-Довуракка болган коргунчуг өлүрүүшкүн бүгү Тываны, харын-даа кыйнады кайгадыпкан. Ол ындында-ла кем-херек үлгедиишкени көвей деп билдире турар Тываның адын улам баксыраткан. Ооң коргунчуу, таварылга алууда эвес, ынча хөй кижини эзирек-даа болза, сагышты-биле өлүргени.

Кижилер өлүрер хамаанчок, харын-даа чаяап бүдүрер, бурган дег, ава хем кижилерниң чаш ажы-төлдү безин ала, каржызы-биле өлүргениниң агааны чүдөл? Бир дугаарында, алаашкын. Ооң хоразын ам чеже боор, ону биле тура-ла, аңаа ал-хемчээл чок ижеринден кем-херек кижининери болуп турар.

Ага кижилерге хора чедирер, хоран-даа болганда, каш акша дээш ону чоруур кижилер база кижилерге едирип турар. Оларның садыпкан-дан кижилер кадыын баксырадып-ты-шүжүггө таваргыр чүве болза, оттары кандыг багай үүлө ажилдап чугаалаары берге. Ынчангаш олар кедизин хандыр бодаар болза эки. Кижилер арагалаашкынның, эх үлгедиишкени чылдагааны ажил-чүткү көвейи деп турар. Ажил чок-ла, арагалааш туруп алыр эвес. Ол бодунуң бажындан, мөзүзүндө, дилгезинден хамааржыр.

Дугаарында, сагыш-сеткил дилгезиниң кудулааны, чамдык езу-чаңчылдарывыстың читкени. Ол чүүл ада-өгбелеривистиң сагып-сарыг шажын өөредиин билбес. Бо чүүлду хурал-суглаага, лама-ардан аңгыда, кым-даа ону адап, ектерниң, арагалаашкыннарның аанынче кирибээн. Шажын-нде бижип каан Октаргай хоой-билбес, дөңгүр көк буга дег ме-истен арагалап-дарылап, өлүржүп-чүевис ол. Бо чүүл черле кажан-нын, дарга-бошкаларның, солун-чыларының бажында чедерил? Ы хоруп, чазып чораан атеистиг

үе ам эрткен. Кижилер бүрүзү бодунуң мээ-медерелин сайзырадып, делгемчидип, караан чырыдып, чаа үеже эде тургусту-нуп, чаа езу-биле ажилдап, чурттаар үе келген. Чамдык солуннар лама хамнарны караткан чүүлду парлап үндүрүп турар. А оларның дугайында шынны база шажын дугайында чонга ажыктыг чүүлдерни кызы-дыр парлавас. "Шын" солунга шажын ду-гайында, Шамбала дугайында чүүлдерни мынчага чедир парладып чадап каан мен. Чүгүл "Ава" солун бо буянның үүлени кы-лып чоруур. Ыдыктыг Бурганнар дугайын, оларның өөредиглерин херекке албазы, тооп көрбөзи, куду көөрү кармага истер арттырып, багай салдар чедирип болур. Ол чоннуң оруун чырыткан чырыткыны өжүр үрүп турары-биле дөмей. Солуннар чонну кижизидеринге улуг чепсек болур-журлуг.

Тыва чоннуң үндезин эки чаңчылдары шажын өөредиглеринден үнгөн. Шажын өөредиглери материалистиг эртем-билиг-биле бир дөмей, база кол эртем болур. Ону билбес кижилер согур кижиле дөмей. Шко-ла программанынче мону өөредир кылдыр кириер деп турганын дыңнаан мен, ооң боттанганын билбес мен. Бир эвес со-

КАРАК
АЛДАНЫР,
ЭЭРГЕНЧИГ

он ортузунга арагалаашкын-ур ажил чүгүл бо чылын чылдың-на соксаал чок келген чүве-ле болгай.

Г-даа болза чилбизи хайынган-иксээн кижилерниң аксы-бок-дар харыктыг эвес, ыт ишпес-ну ижиксээн кижилер бүдүү-ашаан хевээр. Ажитталчак-ес черлерге, ээн бажыңнар-га килер арагалаан түңнелинде-ем-херек үлгедиишкенини й-ниитини хөлзедип турар. Иг-даа чон аразында мөзү-лазы-биле быжыкпаан, сал-килер араганың халавынга-рар. Араганы шуут сатпас-оруп шыдавас бис. Ындыг-на арагага хандыкшылдыг-иң арттырып турар салгал-жы-төлү кады багай, чет-бооп төрүттүнүп турарын-ин чугаалап, бо талазы-биле-болза кандыгы?

Алганың алыс утказы, бирээ-үеде кадык салгалды артты-дээш, ада-ие кижилер боттары-тамнап, ажы-төл чаяарда, таакпы тыртпас, арага иш-е, ажы-төлүн эртем-билигге-дээш, кызып ажилдап, чурт-билиндирип, бо угланыш-суртаал ажилын чорудар-нан кижилерниң мээ-медере-эр эвес бе. Чүгүл лекция, бе-лары-биле кызыгаарланмай, салгалдарга хоразының ду-

гайында киноларны, киножурналдарны көргүзүп, Каа-Хем кожуунуң Дерзиг-Аксы суурда кады багай уругларның интернат-бажыңынче экскурсияларны органиастаза кандыгы? Караа-биле көрбээн улус бүзүрөвес-тир ийин. Кижилер көргөш, караа чалданыр кады багай уруглар моон соңгаар төрүттүнмес кылдыр бо угланышкын-биле буянның ажил чорудар деп турар болганы-ыс-та, эпчок, багай, ынчаар кылырга, таарышпас деп хоруушкуннар турбас-ужурлуг деп, бот дугайты ынчаар бо-даар мен.

Дерзиг-Аксында интернат-бажыңга барып, карааңар-биле көөр болзуңарза, шуут карак чалданыр, ат болган кээр-генчиг чүве боор. Чырык чер кырынга кижилер болуп чаяаттынып төрүттүнери аас-кежи деп билер бис. Бо бичии чаштарның салым-хуузуңуң кээр-ген-чиин. Төрүттүнүп кээрде-ле, четпес-тудуу, бертик-межел бооп чаяаттын-ганынга кым буруулугу? Ажы-биле чугаалаарга, арагачыларның аразынга болган самыын садар эр-херээжен харылзааларның түңнели-дир.

Амыдыралды чиик көөр, арагалаар кыс апарган уругларга, ие херээжен-нерге Дерзиг-Аксында интернат-бажыңда бо бичии чаштарны көргүссө-көрем. Бөлүү-биле чыып алгаш, автобуска олуртуп алгаш, баргаш, көргүзөр, ол-ла-дыр. Мынчаар кылып турар болза, аас-биле кандыг-даа суртаал ажилындан дээштиг, дигр-чижек, херечилер бо-дур. Ынчан-кижи бүрүзү ыяап-ла түңнел үндүрер, чүгүл дээр-бертик-межел чаш ажы-төлдүн хилинчек-човулаңы кандыг-даа кижиниң сагыш-сеткилинден ыравас.

Седип-оол ИРГИТ.

Тээли суур, Бай-Тайга кожуун.

луннар шажын темазыңа чүүлдер парлаа-рындан боттарының солуннарының арнын харамнаныр чүве болза, чазактан тускай ашкандырар, шажын өөредиглери пар-лап, чонну өөредир аңгы солундан үндүрер болза эки-дир. Шажын өөредиинде бижип-каанын, канчаар чурттаарының дугайында Октаргай, бойдус хоойлуларын билбес-улус канчап эки чурттаар бис.

Үште, кем-херек үлгедиишкенинениң, ылаңгыя кижилер өлүрериниң база бир чылдагааны: тайбың үеде өлүржүп-чидиришкын көргүскен киноларның телевизорда хөйү-биле үнүп турары. Кижилер көрүп олурарга, кижилер өлүрери-нда анаа оюнчук-биле дөмей. Ол кинолар, ындыг бодалдар кижилерниң бажыңга таңмаланып артып каар болгаш, кажан кылыктанышкын, шош-содаа болганда, кижилер ону өттүне бээр. Кижилерниң мөзү-шынарын, угаан-медерелин сандара-дыр ындыг кинолар кара-күштерниң база бир чепсээ болур.

Арыг-силег эки чурттаар, чоннуң мөзү-бүдүжүн, сагыш-сеткилин, медерелин экижидер дээр болза, чүнү канчаарыл? Үндезин тыва езу-чаңчылдарывысты са-гыр. Ооң үнгөн дөзү – бойдус хоойлу-ларын өөреткен сарыг шажын өөредиин өөренири. Лама башкылар бүгү суурлар, хоорайларже үнүп, чонну өөредир. Ынчан-чон угаан кирип, караа чырып, амыдыра-лывыс арыг, чырык болуп, экижип кээр. Араганы өйлеп ижип, шеглээр, аргалыг болза, ону шуут ишпейн, каар. Ажы-төлүнүң, алыс бодунуң эки чурттаары дээш, кижилер бүрүзү боданып, арагадан ой-талап, ону кааптар күштү бодунга мөөңнөп, бодун чагырып алыр болза эки. Кижиниң дайзыны боду боор. Ол дайзынны тиилеп-чоруур болза эки. Ынчангаш чүве билбес-дүмбей караңгыга амыдыралывыс баксы-радып чорбайн, чырыкче чүткүп, бистиң сайзыралывысты башкарып чоруур Ыдык-тыг Бурганнарывыстың өөредиглерин өөренип, эртем-билигке чүткүүлүңер!

Шыдыраа ОНДАР.

АРАГАЛААРЫН
СОКСАТ

Сүт-Хөл кожуунуң төвү Суг-Аксы суурнуң албан организация черлериниң коллективтери апрель 10-да кожуунуң Культура бажыңының чанынга чыгып келгеш, арагалаашкынга удур республи-када эртип турар акцияны деткип, «Ара-галаарын соксат!» деп акцияны эрттирген. Акцияның киржикчилери арагалаашкынга удур лозунг-плакаттарны, араганың хоразының дугайында болгаш арагачыларны сойгалаан чуруктарны холдарында тудуп алгаш келгеш, чер-черлерде араганың хайы-биле аныяк кижилер дерзии кем-херектерни үлгедип, өскелери амы-тынындан чарлып турарын килең-кылы хайнып чугаалап, хамчыктыг аарыг-биле дөмей апарган арагалаашкын-биле демиселче чонну кыйгырган.

«Арагалаарын соксат!» деп плакаттарны садыглар даштында болгаш өске-даа көскү чер-лерде аскан. Дөрт шак иштинде үргүлчүлээн бо акция аныяктарга болгаш ажы-төлгө кичээндирг болуп ужурулуг.

Сүт-Хөл кожуунуң чагырга даргазының со-циал политика талазы-биле оралакчызы Свет-лана Анзатовна Соскуттун удуртулгазы-биле Суг-Аксы суурнуң албан организацияларының активчилери кезээкиниң 18 шактан 23 шакка чедир кудумчуларга болгаш улус чыгыр черлер-ге хайгааралды чорудуп турарындан хөй-ниити черлеринге эзирек көскүлөңээр кижилер чок, корум-чурум байдалы экижээн. Ынчангаш бо эгелээшкенин эчизинге чедирип, март 16-да №28 «Шын» солунда ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы Дадар-оол Данзын-оолдун «Элээр Тыва бол-зунам!» деп кыйгырыныга катчып, тыва нация-высты арагалаашкынның хамчык аарыындан камгалап алыры-биле болдунар-ла хемчеглерни ап чорудар апар бис.

Раиса МОНГУШ.

Суг-Аксы суурнуң чурттакчызы.

Үлгедиг болгаш яла

УГБАЗЫНЫҢ
ӨӨНГӨ КИРГЕШ...

Угбазының өнчү-хөреңгизин оор-лаарын оралдашкан, ону өлүрер мен деп кыжырган аныяк эр шииттирген.

2016 чылдың июль 29-та Александр Каадыр-оол деп хамааты Хову-Аксы суур-да чурттап оор угбазының бажыңыга кезээ келген. Олче, улус чогуң ажылап, оор езу-биле киргеш, микроволновка суу-гуну, мультиварканы, ноутбукту херим иштинче үндүрүп алгаш турган. Ол үеде угбазы биле честези чедип келгеш, ооң оор чоруун болдурбайн барган.

Ол-ла чылдың август 16-да база-ла ол чалатпаан аалчы угбазы сугга кээп, алгыш-кырыш үндүрген. Эзирек Каадыр-оол стол кырынга чыткан бижекти алгаш, угбазыңа, өлүрер мен деп, кыжанып, ооң мурнунга бижээн чайган.

Ындыг үлгедиг дээш суд сандайындан кым-даа чайлавас. Чеди-Хөлдүн кожуун суду Алексей Каадыр-оолду РФ-тиң КК-зиниң 119 чүүлүнүң 1 кезээ-биле (өлүрер деп кыжанышкын), 158 чүүлүнүң 3 чүүлүнүң «а» пунктузу-биле (өске кижиниң өнчү-хөреңгизин чажыды-биле оорлааны) буруулуг деп санааш, 2 чыл 6 ай хуусаада хосталгазын казып шииткен. Шииткелди ниити чурумнуг эдип чазаар колонияга эрттирер.

Адыгжы МАСПЫК-ООЛ,

Чеди-Хөл кожуунуң прокурорунуң оралакчызы.

БИЖЕКТИҢ УРЖУУ
3,5 ЧЫЛ

Кызылга кады арагалап орган эжин бижектээн эр кижилер шыңгыы чурумнуг эдип чазаар колонияга 3,5 чылды эрттирер.

Кызыл хоорайның хем ол чарыында-дача ниитилелинде бажыңнарның бирээ-зинге Херел Доскаар дээрзи бир эжи-биле арагалап орган чүве-дир. Эзиректе черле-ындыг, эпчок чүүлден аас былаажыр, олар бактажып эгелээнер. Ынчан Дос-каар бодунуң шынныын бадыткаары-биле бижек ушта соп келгеш, эжиниң хөрээңче-шашкан. Ынчалдыр ол кады арагалаан кижизиниң хөрээң балыглап, өкпезиниң солагай талазынга кемдээшкын чедирген, ону кижиниң амы-тынынга айыыл тургус-кан деп суд санаан.

Кызылдың хоорай суду кеземче херээңиң материалдарын сайгарып көргөш, талаларны дыңнааш, аартадыр болгаш чиигедир байдалдарны кичээң-гейге алгаш, Херел Доскаарны РФ-тиң КК-зиниң 111 чүүлүнүң 2 кезээңиң «з» пункту-зу-биле 3 чыл 6 ай хуусаада хосталгазын казып шииткен. Шииткелди ол шыңгыы чурумнуг эдип чазаар колонияга эрттирер.

Чингис ЧАМЗЫРАЙ,

Кызыл хоорайның прокурорунуң дузалакчызы.

ШИИТКЕЛДЕН
ЧАЙЛАВААН

Улуг хемчээлдиг наркотик аймаан белеткеп алган кижини шииткен.

2015 чылдың июль 27-де Айдыс Оор-жак 224.49 грамм марихуананы белеткеп алган, ону улуг хемчээлдиг деп санаар. Ооржак полицейжилерни көрүп кааш, шииткелден чайлаарын бодааш, белеткеп алган наркотикти черже октапкан. Ону шагдаалар кайын чандыр көөр, хавырып алганнар.

Кызылдың хоорай суду кеземче херээңиң материалдарын сайгарып көргөш, Айдыс Ооржакты РФ-тиң КК-зиниң 228 чүүлүнүң 2 кезээңде көрдүнгөн херек үлгедиишкенинге буруулуг деп санааш, хосталгазын 4 чыл 6 айга казып шииткен.

Аида БАДАН-ООЛ,

Кызыл хоорайның прокурорунуң дузалакчызы.

Кадакты хүндүткелдиг кижилерге сунар база ыдыктыг тайгандыларның оваазына, дагылгалыг аржаан, суглар баштарына баглап, чалбарып чүдүүр, чоннуң хүндүткелин илередирде ажыглаар деп билир мен.

Бойдустуң чайгаар бүткен чараш черлеринде сөөлгү үеде кадактар болгаш хей-аът туктары көвүдээш, чаш ыяштар боой баглакташ, агаар, суг албайн, кургап, кадып турар апарган. Кадактарны аңаа-ла аргалар ортузунда, хемнер-хөлдер кыдында, көвүрүлдерде азып каан боор-дур.

Чижек кылдыр, 1975 чылда Улаатай аржаанында калбак даш адаандан дөзүп ижер аржаан чанынга, үш аныяк дытчыгаштарга хей кадактарны баглап каанын көргөш, «Бо дыттарны өлүреринер ол бе?» деп суртаалдап, алгырып-ла чоруур эр кижини көргөн мен. 2006 чылда ола аржаанга кээримге, ол аныяк чараш дыт кадып калган, чүгле ийи дыт арткан, оларның будуктары эвээжеп калган тур-

Чагаалар аразындан

КАДАКТАР БАГЛААРЫН ЧУРУМЧУТСА

лар. Хөөкүйлерни дыка кээргеп, хомудадым.

Ийиги чижек, Адар-Төш артының кырында чөкпүр, бай дыттарның бирээзи аар чүгүн ууп чадааш, «чорта» берген. Арт кыры ала-шокар апарган. Үшкү чижек, Кундустуг аржаанында чамдык чаш ыяштар база кургап, будуу сыйлып турар апарган. Дөрткү чижек, Саян кырында ыяштарда кадактарны өске чоннарга чованчыг кылдыр эндере-ле шарып, азып турар апардывыс.

Кадактарны мен дыка чинге ак өңүг чаа ланта-биле ортузундан баглааш, аскышка азы чок болза кургап будуктуң чоон дөзүнгө хос кылдыр халаңнадыр азар-дыр мен.

Маңаа хамаарыштыр мээң бодалым мындыг. Часкы чаагайжыдылга айында тус чер чагыргаларында харысалга-

лыг ажылдакчылар, аржааннар ээлери лама башкылар-биле сүмелешкеш, номсудурдан номчудуп, езулалдан кылдыргаш, эргижирээн, хөлүн эрттир хей кадактарны аштап-арыглаза кандыгыл? Оон аңгыда кадактар, хей-аът туктары азар тускай аскыштардан немей кылдыргаш, чонга суртаал ажылындан чорутса. Республиканың бойдус камгалаар комитети, кожууннарда болгаш хоорайларда өрт албанының ажылдакчылары база бо мээң сагыш аарып чоруур айтырымче кичээнгейни угландыраары чугула деп бодаар мен.

Камбы-лама эргелелинден дилээм: хүрээлдерде хей-ле лама башкылар хүнүнүң хей чонну хүлээп ап турар болгай. Оларга, ылаңгыя аныяктарга, кадактарны, хей-аът туктарын каяа, канчаар шын баглаарын чугаалап берип турар болза.

Буруудатпайн көрүңер, чамды хүрээлдерде мани хүртүнү долгаарызындан тутпайн, тариналар бижээни, га дээп долгап турар. Ынчаар дол тариналар хирленир. Мани хүртүнү долгаар ужурулгү база хүрээни дол тургаш, азыгларына дегбес деп шажын өөредииниң номунда Би Хүрээлдерниң азыглары кара хир анын долганып турар кижилер эске тур боор.

Чер-чуртувусту хирлендирип, бдырбаалыңар, каас чараш бойду камнаалыңар.

Ак баштыг тайгаларлыг, Аржаан кара сугларлыг, Алдын, мөңгүн, хөмүр-даштыг Ада-өгбө чурту Тыва. Кадыр бедик дагларлыг, Кады, тооруу катый үнер, Эртинелиг Тывавысты Ээлеп чурттаан аксывыс кежи.

Доклак ХЕ
Кызыл

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

ИНФОРМАЦИОННОЕ СООБЩЕНИЕ О ПРОВЕДЕНИИ ПУБЛИЧНЫХ СЛУШАНИЙ

В соответствии с распоряжением Хурала Представителей Пий-Хемского кожууна Республики Тыва от 11 апреля 2017 г. № 24 «О проведении публичных слушаний по изменению вида разрешенного использования земельного участка» проводятся публичные слушания по вопросу изменения вида разрешенного использования следующих земельных участков:

- из категории земель сельскохозяйственного назначения с общей площадью 240000 кв.м, с кадастровым номером 17:08:1002002:11, расположенный по адресу: Республика Тыва, Пий-Хемский район, с. Тарлаг, местечко «Мельница», с разрешенного использования «для ведения личного подсобного хозяйства» на вид разрешенного использования «животноводство».

Дата проведения публичных слушаний — 12 мая 2017 г.

Время начала публичных слушаний — 11.00 часов, окончание — 12.00 часов.

Место проведения публичных слушаний — Пий-Хемский кожуун, г. Туран, ул. Кочетова, д. 11, актов. зал.

Рекомендации и предложения по вопросу публичных слушаний в письменном виде принимаются организационным комитетом с 13.04.2017 г. по 11.05.2017 г. с 09.00 до 13.00 часов по адресу: Пий-Хемский кожуун, г. Туран, ул. Кочетова, д. 11, актов. зал, контактное лицо, секретарь организационного комитета по проведению публичных слушаний Кужугет Белекмаа Валерьевна, тел. (39435)21333.

Начальник отдела земельных, имущественных отношений и архитектуры администрации Б.В. Кужугет.

• Байыр чедиришкиннери

Бистиң эргим кижилеривис Кара-кыс Дажыевна Дүчүн-оол, Оюмаа Олеговна Кызыл-оол база Диана Буяновна Дүчүн-оолдун апрель айда төрүттүнгөн хүннери. Дараазында одуругларны оларга бараалгаттывыс.

АВАМГА

Кадыргылар чөмнөп ойнаан,
Кайгамчыктыг чараш оран.
Кара-Хөлдүн Хөл бажы — каас черге
«Кара-кыс» деп өпөя төрүттүнгөн.
Бөөдөй өггө, көдээ черге — Кара-Хөлгө
Бодарап, аа чаяаттынып чырык көргөн,
Карактажып, азыранчып өзүп келген
Кады төрзэн акылыг, дуңмаларлыг,
Кодан сыңмас кадат малдыг

Хертектөрнүң

Кожа аалдар аймаавыстың чоргааралы,
Кырган-авам, кырган-ачам идегели,
Кончуг шевер кызы болуп чаяаттынган.
Аныяк чаш, чалыы хып дээн үңөрдө
Ачам-биле душчуп алгаш, бүле тудуп,
Ажы-төлдү бодарадып, чаяагаштың,
Ада-ие аас-кежиин көргөн силер.
Ам бо хүнде амыр-шөлзэн, пенсиялыг

ИЗВЕЩЕНИЕ

В администрацию Чаа-Хольского района поступило заявление от гр. Российской Федерации Араптан Сылдыс Николаевича о предоставлении в собственность земельного участка с кадастровым номером 17:14:0301013:63 из земель населенных пунктов с площадью 1782 кв. м. разрешенное использование для ведения личного подсобного хозяйства, находящегося по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Булун-Терек, ул. Мира, дом 20.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Чаа-Хольского района принимает письменные возражения по данному заявлению.

И. о. начальника отдела по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна Хомушкү А.Р.

Аалында малын малдап, ажаанзырап,
Алгы-кежин эттеп, суйбап — ижин кылып,
Ажы-төлдүн ажы-төлүн

карактажып чору силер.

Алдан үштээн хүннүң уткуй
Ажы-төлүң аас-кежик, кадыкшылды,
өөрүшкүнү

Айыраң каас чечектерни,
Айның чырыын, хүннүң чылыын
Аравыска ам-даа хей чыл чурттаарыңны
Алгап-йөрзөп күзөп тур бис, эргим аваай.

Хүндүткел-биле, өөнүң ээзи
Олег Күжүгетович, оолдары,
кенээттери, уйнуктарындан.

Дуңмавыс Оюмаа Олеговна КЫЗЫЛ-ООЛГА дараазында одуругларны бараалгаттывыс.

Ам бо хүнде 38-тээн дуңмавыска
Аас-кежик, өөрүшкү, чедишкиннер
Ала-чайгаар кээп турзун, доктаап турзун!
Алдын хүннүң саарлыккан херелдери,
Айның чырыы орууң изеп чырып чорзун!
Ада-ие, төрзэннери алгап-йөрзөп,
күзөп тур бис!

Ыраккы Каа-Хемде төпчүткен одалгалыг квартира садып турар, шөлү 115 дөрбелчин метр база 2 автомашина тургузар төпчүткен одалгалыг гаражтыг.
Харылзажыр телефону:
8-906-998-9505.

Вавилин этпээнде (Вавилинский затон) 9 км черде асфальтылыг орук чоогунда ийи кожа 8-8 соток деп-дески черлер садып турар. Бирээзин херимнеп каан. Ийи аңгы кылдыр-даа садып болур. Документилери бар.
Тел.: 8-923-552-2148.

Өл ааржы (божа) хүлээп тур бис.
Харылзажыр тел:
8-923-385-4535.

Диана Буяновна ДҮЧҮН-ООЛГА. Он дөрт харлаан уруувуска, уйнуу «Оран делегейде, октаргайда Оруу ажык, чырык болзун Олимпиада ойнакчызы уруувуска Олча-кежик келир болзун. ОГЭ, ЕГЭ — шылгалданы Онза бедик түңнелдерге дужаар бол Оолдар, кыстар өөрлериң Омак сергек чурттаар болзун!» — йөрзөдү.

Таңдының төп эмнелгезинин бухгалтери Любовь Васильевна ОЮННУҢ юбилейи-биле чүректинизиндан чалбыыштыг изиг бай чедирип, өртемчейде өртээ түнелиг кадыкшылды күзөдөвис! Амыдырал-чуртталгага туруштук Ажыл-ишке кызымаккай, соруктуг Ажы-төлдүн үлөгерлиг, хүндүткел угазы.

Акы-дуңма, төрелдерге идегелди,
бүзүрелдиг чөлөңгүш Уян-чимчак сеткил-биле Улуг-Хемден угбалары СЕДЕНОВНА

КҮШ ЧОК ДЕП САНААР

Чадаананың дугаары 1 ортум школазын 2004 чылда дооскан Ра Баян-ооловна КАРА-САЛДЫ адынга тывыскан Б 1252142 дугалыг аттестаттың читкенин барыдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Чөөн-Хемчик кожууннун Тез Хая ортумак школазын 2016 чылда дооскан Кежик Шолбан-оолович ООРЖАКТЫҢ адынга тывыскан 01724002665987 дугаарлыг аттестаттың читкенин барыдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Свидетельство об окончании СПТУ № 1 г. Кызыла, выданный имя Сарыглар Лхавгасюрюн Дадан-ооловича от 2014 года, в связи утерей считать недействительным.

солуннуң сайтызы://shyn.ru

электроннуң почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражи: 16017 экз. Үндүрүлгениң тиражи: 485

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
ямызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.С. Шойун — 2-01-35.
Кол редакторнун оралакчызы — 2-17-91.
Секретарь А. А. Эртине — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.-Б. Оюн, А.А. Лагбы) — 2-18-10.
РЕДАКЦИЈАНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Нитиел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. С.Ө. Ооржак),
Экономика, үлөтүр болгаш көдээ ажыл-агый (редактору Д.С. Монгуш,
корр. С.А. Даргын-оол),
Социал айтырылгар (редактору Н.С. Эргеп, корр. Ш.Н. Ховалыг),
Культура, чогаал, медээлер база спорт килдизи (редактору А.Н. Соян,
корр. З.Н. Кол),
Очулга (редактору Д.И. Чыдым, очулдурукчу А.К. Ооржак),
Фотокорреспондент В.Ф. Чадамба,
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак,
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.
Нити телефон — 2-30-69. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр.счёт № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва»
г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүктээн. Херчилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00098.

Солунну «Тываполиграф» ААН-ге парланган.
(Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдарын торларының бодалдары редакцияның тургуч дүүшөин барып болур. Айтыгланган саннары бол эске-даа фактылары, дыңнадыгылары дээш автор боттары харылаар.

Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — 11630, организацияларга — 31730
Солун неделяда үш катал үнер.
Хемчээли 3 парлар ама.
Номери парлагаже дужааган: график өзүгээр — 21.00, херек кырында — 18.00.